

כתב עת אלקטרוני
בהוצאת המכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין, ירושלים

גליון מס' 8 ספטמבר 2019

ניתן לקריאה באתר המכללה
<http://www.dyellin.ac.il>

בית החינוך לילדי עובדים על שם ארלוזורוב בירושלים
בימי המנדט הבריטי

יפה ישראלי

בית החינוך לילדי עובדים על שם ארלוזורוב בירושלים בימי המנדט הבריטי¹

יפה ישראלי

תקציר

בית החינוך לילדי עובדים על שם חיים ארלוזורוב (תרצ"ג 1933 - תשמ"ח 1988) נוסד בירושלים בידי קבוצה של הורים עובדים אשר הסתייגו משיטות החינוך ומן האווירה החברתית-רוחנית אשר שררו בבית הספר הכללי, שהיו בסתירה לשאיפותיהם ולצורת חייהם. הם שאפו למוסד אשר בו "יחונך הילד להיות אדם עובד חדש, בונה חברה חדשה, יותר צודקת ויותר נעלה." (פרוטוקול ישיבת ועד הורים, 1932; קול קורא, 1932 = ארכיון עיריית ירושלים [להלן אע"י], תיק 3137). המחזור השני של מוסד זה, מחזור תרצ"ט (1939), היה גרעין היסוד לכיתות המשך ט-י, שאחר כך צמחו לכיתות יא-יב, והיו המשך טבעי לרוב הבוגרים.²

שני הגופים המנהלים של המוסד החינוכי היו המועצה הפדגוגית וועד בית החינוך, אשר כללו מורים, הורים ושליחים של מועצת פועלי ירושלים. בעזרת הוועד יחד חלק משעות ההוראה למלאכה, וכן נקבעו שיעורים מיוחדים לאווירודינמיקה בכיתות העליונות. בבית החינוך היה מגוון פעילויות מרשים: ספרייה; חדרי מלאכה (שבהם עסקו בנגרות, כריכת ספרים ועוד); מועצת ילדים; עלון "דברנו" - שהילדים כתבו ואיירו; מקהלה; תזמורת מפותחות וחלילים; גינת ירקות קטנה; פינת חי ועוד. בכל כיתה פעל ועד כיתה וכן ועדות ייעודיות שונות כמו ועדת עיתון, ועדת קישוטים, ועדת משפטים, ועדת מסיכות ועוד. בית החינוך העמיד מעל אלפיים בוגרים שלמדו בכחמישים מחזורים.

תאריכים: חינוך, בית החינוך, זרם העובדים, המנדט הבריטי.

פתיחה

בית החינוך הראשון לילדי עובדים המתגוררים בעיר נפתח בשנת תרפ"ד (1924) בתל אביב (אדן, תש"ס), והיה בבחינת "החלוץ נושא הלפיד של מחשבת החינוך החדש ובעל זכות ראשונים בחינוך ילדיו של העובד בעיר" (רשף, תש"ם).³ תשע שנים אחר כך, בשנת תרצ"ג (1933), נפתח בית החינוך הראשון לילדי עובדים בירושלים, ונקרא "בית החינוך לילדי עובדים על שם חיים ארלוזורוב" (להלן בית החינוך ארלוזורוב). שנות קיומו של מוסד זה נפרשות על פני שני פרקי זמן חשובים בתולדות הארץ - ימי המנדט הבריטי והשנים שאחרי קום המדינה.

מטרת המאמר שלפנינו היא להתמקד בתיאור קורותיו של "בית החינוך ארלוזורוב" בירושלים בזמן המנדט הבריטי, כפי שהן משתקפות במידע הלקוח ממקורות ראשוניים, בניסיון לעמוד על מטרותיו מזה, ועל אופיים של המורים והתלמידים שהתקבצו ופעלו בתחומו מזה. המקורות הראשוניים הם: תיקי הארכיון הציוני המרכזי בירושלים⁴ ותיקי ארכיון "בית חינוך ארלוזורוב" הנמצאים ב"ארכיון עיריית ירושלים",⁵ ובהם חוזרים, מכתבים ופרוטוקולים; עלוני התלמידים "דברנו" וחוברת שיצאה לאור בתש"ב במלאות עשר שנים לייסודו של בית החינוך ארלוזורוב - השמורים בספרייה הלאומית; הספר "מוני - סיפור חיים: שמעון (גולדמן) דותן, 1923 - 2006" (פנחסי וברכוז, 2007), ספר ביוגרפי על שמעון (גולדמן) דותן, בוגר המחזור הראשון של בית החינוך ארלוזורוב.

אך תחילה תובא סקירה קצרה על החינוך העברי בימי המנדט הבריטי (1919-1948) ועל זרם העובדים בחינוך.

1 מאמר זה הוא הרחבה של הרצאתי "בית החינוך לילדי עובדים על שם חיים ארלוזורוב בירושלים בתקופת המנדט הבריטי", בכינוס ה-19 של האגודה הישראלית לחקר תולדות החינוך "תנועות אידיאולוגיות בחינוך", בחסות בית הספר לחינוך באוניברסיטת תל אביב והארכיון לחינוך יהודי על שם אביעזר ילין, אשר התקיים במכללה האקדמית בית ברל ביולי 2017. תודה לפרופ' יובל דרור על הערותיו המחכימות והמועילות.

2 חינוך המשך בזרם העובדים הפך למטבע לשוני, המבטא את האמונה ברציפות החינוך. החינוך בתיכון היה מנוגד לתפיסה החינוכית של זרם העובדים ואולם, תנועת העבודה שאפה להקנות חינוך על-יסודי לבוגרי בתי הספר העממיים כדי להשלים את תהליך הכשרתם לחיים לאומיים המבוססים על עבודה ועל חי כפר. (רשף ודרור, תשנ"ט, עמ' 90-97; דרור, תשנ"ד, עמ' 46-52).

3 בית החינוך השני בעיר תל אביב - א.ה. גורדון דהיום - נוסד בשנת 1931.

4 הארכיון הציוני המרכזי = אצ"מ. תיק 4444 J17.

5 ארכיון עיריית ירושלים = אע"י, תיקים 3121, 3127, 3137.

שיטת הזרמים בחינוך העברי בימי המנדט הבריטי

החינוך הציוני בארץ ישראל החל כבר בשלהי השלטון העות'מאני, והוא אוחד לכלל מערכת אחת כבר בראשית השלטון הבריטי, לאחר מלחמת העולם הראשונה.⁶ בשנים 1918-1921 השלימה ההסתדרות הציונית את איחוד החינוך העברי והקימה "מחלקת חינוך" - שהייתה כעין רשות מבצעת הכפופה ל"ועד החינוך" - שהיה בבחינת מוסד מחוקק. בוועד החינוך נכללו נציגים של "ועד הצירים הציוני", באי-כוח של היישוב ובאי-כוח של ההסתדרות. בראשית שנות העשרים התפצלה מערכת החינוך העברי לשלושה זרמים שנבדלו בקווים האידאולוגיים והפוליטיים: מימין - "זרם המזרחי" הציוני-דתי; משמאל - "זרם העובדים" הציוני-סוציאליסטי, שהשתייך להסתדרות הכללית של העובדים העבריים בארץ ישראל ("בתי חינוך" בקיבוצים ובמושבים, במושבות ובערים); ובמרכז - "הזרם הכללי", אשר היה מזוהה עם החוגים האזרחיים-ליברליים ועם מפלגת הציונים הכלליים.⁷ מערכת החינוך בארץ, על שלושת זרמיה, הייתה כפופה למוסדות ההסתדרות הציונית עד סוף שנת 1932. לזרם העובדים ולזרם המזרחי הייתה מידה רבה של אוטונומיה מנהלית ופדגוגית בכפוף לתוכנית ליבה משותפת.⁸ תוכנית הלימודים והכשרת המורים נקבעו בכל אחד מן הזרמים בנפרד. מאז ועד שנת 1948, הניהול הכללי של מערכת החינוך היהודית בארץ ישראל, לרבות התקצוב, היה נתון בידי "כנסת ישראל" (הנהגת היישוב היהודי) באמצעות ה"ועד הלאומי" (הממשלה שבדרך), והיא תמכה רק בבתי הספר היסודיים. עם הקמת המדינה בתש"ח (1948), למדו במערכת זו קרוב למאה אלף תלמידים. כמחצית התלמידים השתייכו לבתי הספר של הזרם הכללי; כעשרים ושבעה אחוזים השתייכו לזרם העובדים וכעשרים ושלושה אחוזים הנותרים למדו בבתי הספר של זרם המזרחי (רשף, תש"ם; רשף ודרור, תשנ"ט; דוידסון, 2002).

במשך חמש השנים הראשונות לכינון המדינה התנהלה מערכת החינוך על פי הדפוסים שעוצבו בתקופת היישוב, בהבדל אחד - המדינה, ולא התנועות הוולונטריות, היא שמימנה את החינוך. שיטת הזרמים בחינוך התבטלה בשנת 1953, בעקבות יישום "חוק חינוך ממלכתי" אשר למעשה איחד את הזרם הכללי וזרם העובדים. זרם המזרחי התמסד והפך לחינוך ממלכתי דתי (רשף ודרור, תשנ"ט; דוידסון, 2002; כפכפי, 1991).

זרם העובדים בחינוך

זרם העובדים נוסד בעקבות העלאת שאלת חינוך הילדים בקיבוצים, במושבים ובשכונות הפועלים בערים, על סדר יומה של מועצת ההסתדרות החמישית שהתכנסה בתל אביב בשנת 1922. בבתי הספר הראשונים שהוקמו במשקי העובדים (בכך שמן, במרחביה, בתל עדשים, בדגניה ובכפר גלעדי), ונודעו בשם "בתי חינוך", הוכנסו תוכניות ושיטות לימוד שונות מאלה שהיו נהוגות בערים ובמושבות. לבתי החינוך לא היה מצע חינוכי מגובש, ולמורים הוענקה אוטונומיה רחבה בעיצוב דפוסי החינוך בבית הספר. מועצת ההסתדרות הקימה את "ועדת התרבות המרכזית" והטילה עליה לטפל בחינוך ילדי הפועלים במשקים ובשכונות הפועלים בערים ובמושבות, וכן להיות אחראית על חינוך מבוגרים. בשנת 1923 היו שבעה בתי ספר ושמונה גנים לילדי העובדים, ובהם מאה חמישים ושלושה ילדים. בשנת 1924 הוקם, כאמור, בית החינוך לילדי עובדים בתל אביב. בשנת 1926 היו בזרם העובדים שניים עשר בתי ספר, עשרים ושניים גני ילדים ושמונה מאות שלושים ושישה תלמידים - כולם, להוציא את בית החינוך לילדי העובדים בתל אביב, היו ביישובים חקלאיים: קבוצות, קיבוצים, מושבים. בשנת 1925 אישר הוועד הפועל הציוני באופן רשמי את הקמתו של "זרם העובדים", אשר הוכר בידי הקונגרס הציוני בשנת 1929 כזרם אוטונומי נוסף במערכת החינוך. בסוף שנות העשרים הנהיגה מועצת התרבות של ההסתדרות הכללית דפוסי חינוך ומנהל משותפים לכל בתי הספר של זרם העובדים ופגעה כך במעמד האוטונומי שממנו נהנו המורים. בשנת 1931, עם התרחבות מוסדותיו של זרם העובדים וריבוי מוריו ותלמידיו, הקימה ההסתדרות העובדים מערכת חינוך נפרדת לגנים ולבתי הספר שנקראה "ועד מוסדות החינוך", ומשנת 1934 - "המרכז לחינוך". על "המרכז לחינוך" הוטלה האחריות על ההיבט החינוכי

6 על החינוך העברי בארץ ישראל ראו: אלבוים-דרור, תשמ"ו, תש"ן.

7 החינוך החרדי, האנטי-ציוני והאשכנזי ברובו, לא נמנה עם המערכת היישובית.

8 על המכנה המשותף בתוכנית ליבה ראו: דרוור, תשס"ח, עמ' 223-236.

והתקציבי של בתי החינוך. זרם העובדים שמר על אוטונומיה פדגוגית, תקציבית ומנהלית עד סוף 1938. בשנת תרצ"ט (1939) ויתר זרם העובדים על האוטונומיה שלו, לאחר מאבק בן שש שנים, והיה מעתה כפוף לנוהלי מחלקת החינוך של הוועד הלאומי בדומה לשני הזרמים האחרים - הכללי והמזרחי (רשף ודרור, תשנ"ט, עמ' 20; דרוו, 2003). האידיאולוגיה החינוכית של זרם העובדים עוצבה בידי מוסדות ההסתדרות "מתוך הסתכלות בסביבה והתערות בה, מתוך התאמת המחשבה הפדגוגית לרוחם של מפעלי ההגשמה בהסתדרות העובדים ומתוך מאמצים כנים להקנות לבני הדור הצעיר ידיעות, אידאליים והרגלי-חיים, שיכשירו אותם במשק העצמי - ללכת בדרכי אבותיהם, ובעיר ובמושבה - לנהירה לחקלאות ולכפר המאורגן כתא חברתי של החברה החדשה" (אביגל, תשט"ז, 157).

תוכנית הלימודים: תוכנית הלימודים הראשונה שיועדה לבתי החינוך של זרם העובדים, "קווים" א, יצאה לאור בשנת 1937. היא דמתה בקווי היסוד שלה לתוכנית הלימודים של בתי הספר הלאומיים (הזרם הכללי), אך נבדלה ממנה בחמישה תחומים: התחום האחד - **חברת הילדים:** ככל אחד מבתי החינוך הוקמה חברת ילדים אשר קיבלה על עצמה את האחריות במגוון תחומים, ביניהם: שירות עצמי בניקיון מתקנים, ארגון מסיכות, ארגון פעולות למען הקרן הקיימת לישראל ומוסדות אחרים, ארגונים והפעלתם של מפעלי עזרה הדדית בלימודים ובעבודה וכדומה. התחום השני - **עבודה גופנית:** ארגון העבודה הגופנית בבתי החינוך כעיקרון דידקטי-מתודי להמחשת הלימודים העיוניים, וגם כאמצעי חינוכי להכשרה לחיי מעשה. התחום השלישי - **שיטות הוראה חדשניות (פרוגרסיביות)** שהיו מבוססות על חמישה עקרונות: (1) שיטת הנושא המרכזי שביטלה את החלוקה המסורתית למקצועות לימוד; (2) עבודה עצמית ושיטת מחקר, כאשר תפקיד המורה לעורר את סקרנותם של החניכים לחקור את סביבתם; (3) טיפול אינדיווידואלי בתלמיד. תפקידו של המורה לשמש לתלמיד מנחה ומדריך במטרה לכוון אותו להשיג מטרות בכוחות עצמו; (4) עזרה הדדית. עבודה בקבוצות על נושאים מסוימים כשכל אחד מהמשתתפים תורם את חלקו על פי כישורנותו; (5) לימודים ועבודה גופנית. יצירת קשר מרבי בין הלימודים העיוניים ובין ענפי משק ומלאכה שונים. התחום הרביעי - **הסברת ההווה:** תפקידו של המורה להסביר לתלמידים, על פי גילם וכושר תפיסתם, את התופעות החברתיות השונות המתרחשות בסביבתם, בארצם ובעולם כולו באותם ימים. התחום החמישי - **בית החינוך ותנועת הנוער:** ראיית תנועת הנוער בבחינת חינוך משלים, ויצירת בסיס לשיתוף פעולה בין המחנך בבית החינוך לבין מדריך הקן המקומי. החינוך הפרוגרסיבי, שהעקרונות הללו מבוססים עליו, אומץ בידי מחנכי זרם העובדים והשפיע על הווי בית החינוך לא פחות מאשר על תוכנית הלימודים. העמדתו של הילד במרכז העשייה החינוכית ויחסים בלתי פורמליים בין המחנך לחניכיו, היו מסימני ההיכר הבולטים באווירת בית החינוך (דרור, תשנ"ד; דרוו, תשס"ח; רשף ודרור, תשנ"ט; דוידסון, 2002).

ייסוד "בית החינוך לילדי עובדים בירושלים על שם חיים ארלוזורוב"

בשנת תרצ"ב (1932) יצאה קבוצה של הורים עובדים בירושלים נגד שיטת החינוך הנהוגה בבית הספר הכללי והאווירה החברתית-רוחנית אשר שררה בו, אשר היו בסתירה לשאיפותיהם, לאפיקי היצירה ולאורח החיים שלהם. לדעתם, ניגודים אלה בין בית הספר הכללי לבין ביתו של העובד מבלבלים את נפשו הרכה של הילד, ולכן יש להקים לחלופין מוסד חינוכי חדש בירושלים "שבו יתחנכו ילדינו לפי דרכינו והשקפותינו. מוסד אשר בו יחונך הילד להיות אדם עובד חדש, בונה חברה חדשה, יותר צודקת ויותר נעלה." (פרוטוקול ישיבת ועד הורים, 1932; קול קורא, 1932, אע"י, תיק 3137).

באספות הורים שקיימה קבוצה זו במהלך אותה שנה, דנו ההורים בשאלות הנוגעות למוסד החינוכי החדש שברצונם לייסד: האם לייסד בית חינוך או בית ספר כללי? האם המוסד החינוכי החדש יקום ברמת רחל או במרכז העיר? מה ידגיש בית הספר, תורה או עבודה? חברי רמת רחל התנגדו להקמת המוסד החינוכי החדש, בטענה שהוא ינתק את ילדיהם מעבודה במשק. הורה ירושלמי יצא חוצץ נגד ההצעה לגבות שכר לימוד (שבע לירות ארץ ישראליות), והכריז שייחלם נגד הקמת המוסד החינוכי החדש. "הימים היו ימי שקיעת ההתלהבות הראשונה לצורה המיוחדת של מוסדות החינוך ההסתדרותיים בערים. נתגלע הניגוד בין השאיפה להתרחב ולהקיף חוגים מעוטי אמצעים ובין העלות הגבוהה של צורת חינוך זו. תקציבי בתי החינוך החלו להתכווץ, יסוד הלימוד גבר בהם על חשבון התעסקות בדרך לימוד אחרת. בצידם, החלו להיווסד בתי ספר הסתדרותיים רגילים." הוויכוחים הובילו

לפשרה לפיה המוסד החינוכי החדש יוקם במרכז העיר, וילמדו בו בשנה הראשונה ילדות וילדים בני שש עד שמונה. המטרה הייתה לרשום כמה שיותר ילדים, כדי לאפשר את החזקת המוסד מכספי שכר הלימוד בלבד. בסיומה של אחת האספות אף נבחר ועד הורים שהוטל עליו לפעול להקמת המוסד (בית החינוך ארלוזורוב, תש"ב).

ועד ההורים פעל בשיתוף עם חברי ועדת התרבות של מועצת פועלי ירושלים. הם שכרו דירה במרכז העיר (בשכונת החבשים), שתנאיה התאימו למימוש תוכניות המוסד החינוכי החדש (משק קטן, בתי מלאכה, גינה); בחרו צוות מורות ומורים מנוסים מן ההתיישבות העובדת, בהתייעצות ובאישור ועד מוסדות החינוך בתל אביב; פרסמו קול קורא בעיתונים השונים להרשמת תלמידים לכיתות א-ג, ועברו מבית לבית כדי לשכנע את ההורים לרשום את ילדיהם למוסד החינוכי החדש (קול קורא, 1932, אע"י, תיק 3137). מאמצייהם נשאו פרי.

בראשית שנת הלימודים תרצ"ג (1933) נפתח המוסד החינוכי החדש, אשר נקרא, לאחר רצח חיים ארלוזורוב, בשם "בית חינוך ראשון לילדי עובדים בירושלים על שם חיים ארלוזורוב".⁹ הוא הוקם בידי מפלגת פועלי ירושלים, נרשם כארגון הורים קואופרטיבי, וניהל אותו ועד שמחצית מחבריו היו מנבחרים מפלגת פועלי ירושלים, ומחציתו – מנבחרים אספת ההורים. נפתחו שלוש כיתות: כיתה א וכיתה א מקבילה, כיתה ב וכיתה ג, ונרשמו שבעים ושמונה תלמידים, בנות ובנים. לא נראתה אפשרות לחייב את ההורים לארוחה משותפת, על כן הוחלט להסתפק בסידור "מעון" לילדים אשר שני הוריהם עובדים, וילדים אשר לא יכלו לקבל את הטיפול הדרוש במשפחה. ואכן, בשנה הראשונה נרשמו חמישה עשר ילדות וילדים למעון יום לילדי אימהות עובדות, אשר פעל מדי יום עד לשעה חמש אחר הצהריים. צוות ההוראה בבית חינוך ארלוזורוב כלל בשנה הראשונה לייסודו ארבעה מורות ומורים ומנהלת המעון. צוות המורים נטל על עצמו, נוסף על שעות התנדבות בלימודים כדי לסייע באיזון התקציב, גם ימי תורנות בשבוע שנועדו להעסיק את ילדי המעון עד השעה חמש אחר הצהריים (בית החינוך ארלוזורוב, תש"ב).

במוסד החינוכי החדש סודרו חדר מלאכה וגינת ירקות, והוענקה תשומת לב לפיתוח חיי החברה בקרב הילדים. ככל שבית הספר התפתח, חודשו המאמצים להפכו לבית חינוך. שאיפתם ומאמצייהם של המייסדים היו שהמוסד החינוכי ההסתדרותי הזה, הראשון בירושלים, יהיה פתוח לכל הורה המעוניין לרשום בו את ילדו, וישמש דוגמה ומופת לבתי החינוך ברוח תנועת העבודה. אולם, למגינת ליבם, היתרונות בארגון בית הספר על פי תפיסת העולם החינוכית הפרוגרסיבית לא עלו בקנה אחד עם התנאים הפיזיים של בית הספר ההולך וגדל. פער זה היה עלול לפגוע באיכות החינוך עקב העסקת ילדים במשך שעות נוספות בתנאים בלתי נוחים ובלתי תוכנית עבודה הולמת. לפיכך נקבעו יסודות להתפתחותו הבריאה של בית ספר ציבורי אחראי, הנזהר מניפוח עניינים והחותר לקראת ערכים חינוכיים וחברתיים ממשיים.¹⁰ (בית החינוך ארלוזורוב, תש"ב).

בראשית שנת תרצ"ט (1939) עבר בית החינוך ארלוזורוב לרשת הכללית של הוועד הלאומי. מחלקת החינוך סיפקה את צורכי המוסד העיקריים: משכורת העובדים, שכר דירה וכדומה. בדרך זו השתחרר הוועד הציבורי של המוסד מהדאגה להבטחת קיומו, והתאפשר לו להפנות את תשומת ליבו ומרצו לשכלולים בתוך המוסד עצמו.

בית החינוך ארלוזורוב פעל בירושלים בזמן המנדט הבריטי. היו אלה "שנות חירום, משבר ומצוקה. ארבע שנות הסגר ומחנק, שלוש שנות המלחמה" והם השפיעו על דמותו והיקפו והגבילו את תנופתו. אולם המעצור החמור ביותר להתפתחותו של המוסד, אשר איים להקפואו במקומו, נוצרם בשל היעדר מבנה קבוע ומותאם לצרכיו (בית החינוך ארלוזורוב, תש"ב).

מבני בית החינוך ארלוזורוב

בית החינוך ארלוזורוב שכן תחילה בשכונת החבשים, בבית בן שתי קומות אשר כלל שמונה חדרים, שני אולמות, חצר וגינה (קול קורא, 1932, אע"י, תיק 3137). במשך רוב זמן קיומו שכן המוסד בשני בתים סמוכים זה לזה, ברחוב המתמיד שמצפון לבתי חסבון, אשר היוו חטיבה אחת (בן אריה, 2011). אלה היו שני בתים ישנים אשר הכילו בדוחק את באי המוסד החינוכי. אחרי פירוקי דירות, שינויים ושכלולים אשר נעשו במבנים מדי שנה בשנה, עדיין היו "הכיתות חנוטות, שאין להן סיכויים לצאת למרחב, מפאת מידות החדרים". המבנה הצר מלהכיל את יושביו, גרם

9 ד"ר חיים (ויקטור) ארלוזורוב (תר"ס 1899 - תרצ"ג 1933), מראשי תנועת העבודה בתקופת טרום המדינה, ראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית. הוא נרצח בחוף תל אביב (תדהר, 1952). לפרטים נוספים ראו: גטר, תשל"ח.

כאמור לבלימת התפתחותו של בית החינוך ארלוזורוב, ובעטיו בעיקר "התנפצו התכניות להרחיב את המוסד למידות הראויות למעמד ההסתדרות בעיר ולפתח בו במידה רצינית סעיפי עבודה ומשק". הסיכויים, שנראו קרובים מאוד, למגרש גדול, בניין ומשק עצמי (בשכונת הפועלים) נגוזו עקב המלחמה (בית החינוך ארלוזורוב, תש"ב). לראיה, מובא להלן חלק מהדיון שנערך בישיבת המועצה הפדגוגית בשנת הלימודים ת"ש (1940) בבקשה להקצות פינת עבודה לכיתה א: "יעל מציעה להקצות בחצר פינת עבודה בשביל כיתה א. לפי דעתה כדאי להקצות לשם זה את פינת החי לשעבר. אין להשאיר את הכיתה בלי פינת עבודה. מיכאל: לפי דעתי אין לקפח את יתר הכיתות הנמוכות. בוודאי תרצינה גם יתר הכיתות לקבל לרשותן פינות עבודה. כיתה ד יש לה כבר חזקה על פינה מסוימת בגינה. חנה: לפי דעתי צריכים לוותר לכיתה א. השנה זוהי כיתה גדולה בת ארבעים ילד. כולם באו מגנים מסודרים ואי אפשר להכניס אותם תיכף לבין הקירות לכל היום". באותה שנה נערכו במבנה בית החינוך השינויים האלה: "הרחבת אחד החדרים בבית הקטן על ידי הריסת מחיצה, לשיכון כיתה ו. ופריצת פתח - מבוא מיוחד - בחדר של כיתה ז. פתיחת מסעדה על יד בית החינוך על ידי קרן המסעדות של "הדסה"¹⁰ ובניית חדר מיוחד לחלוקת החלב על ידי "מפעל חלוקת החלב"¹¹ בהשתתפות (תקציבית) של בית החינוך ארלוזורוב. (פרוטוקול ישיבה פדגוגית, ת"ש, אצ"מ, תיק J17/4444). רק לאחר הקמת המדינה, בשנת 1960, עבר בית החינוך ארלוזורוב למבנה מרווח יותר (בן אריה, 2011). אל בית החינוך צעדו התלמידים ברגל מכל חלקי העיר בלי ליווי הוריהם, כיוון שעל פי השקפת ההורים על הילדים להיות עצמאיים. התלמידים היו רצים במהירות בהישמע הצליל הראשון של הפעמון, כשהם עוברים ביעף את השטח הריק - שהיה, עם זאת, מלא בפניות מעניינות ומרתקות ונקרא אז בשם "מגרש מחנות העולים" - כדי להגיע בזמן, עוד לפני שנדם הד הצלצול האחרון. הפעמון לא היה אלא קורת ברזל תלויה אשר שרת בית החינוך היה מקיש עליה בבורג ענקי שבוודאי היה אי-פעם חלק ממכונת חציץ כבדה, אולם קול הצלצול שהיה משמיע הדהד בכל הסביבה, ואיש לא היה יכול לטעות ולחשוב כי זהו צלצולו של מוכר הקרח או מחלק הנפט. לא תמיד הייתה הכניסה הראשית הכניסה הקרובה ביותר שדרכה נכנסו התלמידים. לילדים היה הרבה יותר נוח להיכנס דווקא דרך פרצת הגדר המפרידה בין חצר בית החינוך למגרש הסמוך. היום שבו תוקנה הגדר ציער את התלמידים שנהגו לעשות "קיצור דרך" ונאלצו לאחר מכן לעקוף את כל השטח הבנוי ולהיכנס דרך השער הראשי אל חצר בית החינוך (מכתבו של בוגר, 1961, אע"י, תיק 3127).

חצר בית החינוך ארלוזורוב הייתה ענקית ומוקפת חומה גבוהה, אשר כמו נוצרה כדי לגונן על הילדים מפני מוראות העולם החיצון. בחצר עצמה, אשר חלונות הבתים הסמוכים היו דבוקים אליה, היו מוקדי משיכה לא מעטים לתלמידים: שיחי הצבר בפינת החצר; העצים הענפים שהיה אפשר לטפס עליהם; "זירת" משחקי הגולות מתחת למרפסת הבניין הקטן, ובאין רואים, גם גגו השטוח של אותו בניין. אך המקום המושך ביותר היה, בלי ספק, אותו חלק בחצר שבו נמצא בור המים ומשאבת היד שהייתה קבועה בו. מקום זה לא משך כל כך כשלעצמו, אלא בעיקר בגלל "פינת החי" שהייתה משוכנת במבני החצר הנמוכים שנמצאו שם. ובפינת החי עצמה, מקור המשיכה בשנים הראשונות היה הקוף, אשר ברח יום אחד ונתפס לאחר רדיפה אחריו בחוצות העיר (מכתבו של בוגר, 1961, אע"י, תיק 3127). בחצר רועשת וגועשת זו שיחקו הילדים במשחקים כגון: סוס ארוך; חמור ארוך; ארבעה מקלות; ארץ; חבל. ואז, לפתע פתאום, באמצע הרעש והמהומה היה נשמע קול צלצול הפעמון, ומייד "כל המחנה הגדול נחלק לשניים כאילו בא משה רבנו ובקע אותו במטהו. חלק נוהר לבית הגדול, וחלק - לקטן. ובהגיע הנהר הגדול לאולם, הוא נחלק לפלגים קטנים, וכל פלג נכנס לכיתתו. מאחת הכיתות נשמע קול שירה, ובכיתה השנייה - קול ילדים המשננים את שיעוריהם." (עלון "דברנו", שבועות תש"ה).

מבנה בית החינוך ארלוזורוב כלל שני בניינים אשר היוו בעצם חטיבה אחת. בקומת הקרקע של הבניין הגדול היו המטבח, חדרי האוכל וחדרי המלאכה, על תקרותיהם המקומרות. חדרים אלה היו משרים אווירה מיוחדת במינה בימים סגריריים וגשומים: מבחוץ היה הגשם הירושלמי מטפטף, זרמי המים היו ניגרים ממש בצידי החלונות המיוחדים השקועים בקרקע, ואילו בפנים נעשתה מלאכת הכריכיה, הנגרות ועוד. היו תלמידים שלא אהבו חשבון או דקדוק,

10 קרן המסעדות של "הדסה" הוקמה בשנות העשרים של המאה העשרים. היא כללה, נוסף על הארוחות, גם לימוד יסודות הבישול, הנהגת הרגלי תזונה נכונים, הלכות נימוסי שולחן וסידורו ועוד. לתכתובת בנוגע למסעדת קרן המסעדות בבית החינוך ארלוזורוב ראו: הארכיון הציוני המרכזי בירושלים, תיק J17/6531. מנהלת קרן המסעדות של הדסה ומחלקת ההזנה של "הדסה" הייתה ד"ר ברומברג-בבלי (1990-1993).

11 מפעל חלוקת החלב נוסד בשנת 1937.

אך לא היה אחד שלא אהב את שיעורי המלאכה, בעיקר הודות לאשר בינג, ¹² "אשר היה לא רק מורה ומדריך טוב, אלא אף אומן בעל שאר רוח". כל כיתות הלימוד היו בקומה העליונה, וגם חדר המנהל היה שם. קירות חדרי הכיתות היו עבים ביותר ותקרתם גבוהה. גם בבניין הקטן נקשרה פעילות שנתייחדה לו. "פעילות שכוונה על ידי משולם הלוי, ¹³ מנהל ומורה-מאמן-מנצח שידע ללכד את הקולות הצורמניים, הן של גרונות התלמידים והן של כלי הנגינה". (מכתבו של בוגר, 1961, אע"י, תיק 3127).

ההנהלה וצוות המורים בבית החינוך ארלוזורוב

מצבת המורים בבית החינוך ארלוזורוב בשנת הלימודים תרצ"ג (1933) מנתה ארבעה מורות ומורים ומנהלת המעון. מורים אלה אף התנדבו לעבוד במעון בתום שעות הלימוד. ככל שמספר התלמידים ומספר הכיתות הלך וגדל, כן הלך וגדל צוות המורים. ¹⁴ לראיה, מצבת המורים לשנת הלימודים תש"ג (1943), מנתה כבר שלושה עשר מורות ומורים, כולם "בעלי שיעור קומה ובעלי תפיסת עולם ציונית סוציאליסטית, המקפידים על עברית תנ"כית גבוהה ומדויקת, שמלמדים לא רק מתמטיקה וטבע אלא גם את אהבת העם והארץ ואת תורת השוויון הסוציאליסטי" (בית החינוך ארלוזורוב, תש"ב). לכולם היה ניסיון רב בהוראה, כמה מהם אף לימדו שנים רבות ביישובי עובדים ובמשקים. צוות המורים אף הגדיל לעשות ולימד שעות רבות בהתנדבות כדי ללמד מלאכה ומקצועות חברתיים, ואף הקדיש מזמנו להוראת שיעורי ערב ולהשתתפות פעילה בוועדות התרבות של מועצת פועלי ירושלים (בית החינוך ארלוזורוב, תש"ב). בשנת הלימודים תרצ"ו (1936), השנה הרביעית לייסוד בית החינוך ארלוזורוב, הצטרפו לצוות המורים משולם ויעל הלוי מנהל. משולם הלוי המנהל, היה "איש עם רעמת שיער לבנה והדרת כבוד. כולם אהבו את האיש הזה, וכשעבר במסדרון, זזו כולם לפנות לו דרך, והדיבורים הרמים הפכו ללחשושים. הכול מפאת האהבה והכבוד שרחשנו לו". (מכתבו של בוגר, 1961, אע"י, תיק 3127)

בחזור פנימי של בית החינוך ארלוזורוב משנת תרצ"ט (1939), תחת הסעיף "חברה", מפורטות הדרכים שבהן על המורים לנהוג בתלמידים: לטפח יחסים בלתי אמצעיים; להאמין בתלמידים; לא לשפוט בחיפזון; להתייחס בתשומת לב כנה לכל ענייני התלמידים; לחנך לדעת קהל כיתתית המגנה מפני לעג לחבר ושמחה לאיד; להיזהר מיחס פוגע, מביטול ומזלזול, גם שלא מדעת; לארגן מסיבות כיתתיות סביב שולחנות ערוכים; להקדיש יום אחד מדי כמה שבועות לכילוי משותף - טיול, מחנה קטן וכדומה, ולהימצא בין התלמידים בשעת משחקם (חזור פנימי, תרצ"ט, אע"י, תיק 3121).

בית החינוך ארלוזורוב התנהל בשיתוף פעולה אורגני עם נציגי ההורים והיה בקשרים קרובים עם הציבור ההסתדרותי. שני הגופים המנהלים: המועצה הפדגוגית וועד בית החינוך היו בהרכב מעורב (מורים והורים), על יסוד שוויון בחובות ובזכויות (הוועד: ארבעה נציגי ההורים, ארבעה שליחי מועצת פועלי ירושלים ושלושה מורים), בשניהם השתתפו מראשוני מייסדי המוסד. תפקידי הוועד היו: לחזק את הקשר בין ההורים ובין בית החינוך; לשמור על רכוש בית החינוך ולהגדילו; להשתתף עם ההנהלה בתכנון התקציב; לברוק את פנקסי החשבונות, להעריך ולגבות את תשלומי שכר הלימוד; לקבל דיווח מאת הנהלת בית החינוך על מהלך העבודה; להעביר להנהלה את דעת ההורים בענייני בית החינוך ולהשתתף במועצת חבר המורים באמצעות בא כוחם (רשף ודרור, תשנ"ט, עמ' 40). חברי הוועד,

12 אשר בינג (1904-1961), כתב ספרים רבים. ביניהם: ספר העיסוקים לילד: עבודות עץ ומתכת, גזירה והדבקה, תשבצים ושעשועים ועוד, ירושלים: י' מרכוס, תש"כ; ידיים עובדות: דוגמות למלאכת יד ולעבודה עצמית, ירושלים: קריית ספר, תשי"ט; עבודת מתכת, ירושלים: המחלקה לענייני הנוער והחלוץ של הסתדרות המורים, תשי"ח; עבודת נייר וקרטון, ירושלים: המחלקה לענייני הנוער והחלוץ של הסתדרות המורים, תשי"ז; (עבודת עץ: למחנה, למועדון ולבית, ירושלים: המחלקה לענייני הנוער והחלוץ של הסתדרות המורים, תש"ז; מלאכת שעשועים: לנערה ולנער, ירושלים: ר' מס, תשי"ד; הבה נקרא: ספר לשנת הלימודים הראשונה, ירושלים: הדסים, תש"ז).

13 משולם הלוי, המורה המיתולוגי מנהל, היה שנים רבות מנהל בית החינוך ארלוזורוב בירושלים, ושנים רבות מפקח במשרד החינוך והתרבות בירושלים. הוא נפטר בגיל תשעים, בתחילת שנות השמונים של המאה העשרים. כתב ספרים ומאמרים רבים, ביניהם: שיפורים בהוראה - דרכים ודגמים, תל אביב, תש"ל; חינוך לערכים: מדריך ביבליוגרפיה, ירושלים, תשכ"ט; סקר והצעות למרכזיה הפדגוגית, ירושלים, תש"ך; התכונות המורה כיצד?, תל אביב, תשי"ד; נושא האש, ירושלים, תשי"ג. יצחק הלוי, בנם של יעל ומשולם הלוי, ובוגר בית החינוך ארלוזורוב, נפל בקרב בשנת תש"ח במחלקת הל"ה, בדרך לגוש עציון. תודה לנכדתם, יעל לואיס, על מידע זה.

14 בצוות המורות והמורים בשנת תרצ"ח נמנו: אלנברג לאה, ד"ר גרביל אורה, הלוי יעל, חלפן חנה, ניסני מרים, בארי מיכאל, בינג אשר, בסין שמואל, הלוי משולם, חלפן משה, ניסים עזרא, סרלין משה, רכב יהודה. תודה ליעל לואיס, נכדתם של יעל ומשולם הלוי, אשר שלחה אליי תצלום של תמונת המחזור הראשון של בית החינוך ארלוזורוב, מחזור תרצ"ח, ממנו הועתקו שמות המורות והמורים.

"השמחים בעלייתו וכואבים את כישלונותיו, מלומדי ניסיון להועיל, מוסרים לו מזמנם ואונם." ועד זה "סייע סיוע נמרץ, מוסרי וחומרי לעבודה, העשיר את המוסד, השלים מקצועות חסרים ונשא בעול כל פעולה, קלה כבחמורה." בעזרתו של הוועד מימן בית החינוך ארלזורוב חלק משעות ההוראה למלאכה ולשיעורים המיוחדים לאווירודינמיקה בכיתות העליונות (בית החינוך ארלזורוב, תש"ב).

התלמידים בבית החינוך ארלזורוב והוריהם

ההורים: בבית חינוך ארלזורוב למדו ילדים שהוריהם היו אנשי עמל, פועלים, שכירים מן השורה, אך גם ילדים שהוריהם היו סוחרים או פקידים בכירים במוסדות המנדט או בסוכנות היהודית. "כולם התפרנסו ביושר, היו בעלי השכלה, חובבי תרבות. הם היו נציגים מובהקים של מעמד העובדים הארצישראלי. לימים מקצתם אף נמנו עם הנהגת היישוב והמדינה." (פנחסי וברכוז, 2007)¹⁵. אחוז הילדים ממשפחות מחוסרי עבודה ופרנסה לא היה קטן, אך לא היה אפשר להבחין במצבם הכלכלי בתוך חברת הילדים אלא לעיתים רחוקות. הוריהם היו "דלים גאים, בני טובים ובעלי 'עקרונות', המסרבים לקבל תמיכה ציבורית." (בית החינוך ארלזורוב, תש"ב).

לשם המחשה מובאת להלן טבלה המפרטת את ההרכב הסוציאלי של ההורים באחוזים. לשם השוואה הובאו בטבלה נתונים משנת הלימודים תרצ"ז (1937) - שנה המייצגת אחת משנות הלימוד שלפני הכניסה המלאה (כולל הפדגוגית) למחלקת החינוך, ונתונים משנת הלימודים תש"ב (1942) - שנה המייצגת אחת משנות הלימודים שלאחר הכניסה למחלקת החינוך.

השנה	פועלים	פקידים	מקצועות חופשיים	סוחרים	בעלי בתי מלאכה	סה"כ
תרצ"ז	45	28,3	18,3	3	5,4	100
תש"ב	51	30	11,2	5	2,3	100
תש"ב כיתה ח	47	28	15,6	6,2	3,2	100
תש"ב כיתה ז	35	30	20	10	5	100
תש"ב כיתה ו	47,5	30	13	7,5	5	100
תש"ב כיתה ה	55	29	6,5	9,5	—	100
תש"ב כיתה ד	42	51	5	2	—	100
תש"ב כיתה ג	65	25	5	—	5	100
תש"ב כיתה ב	63,2	23,7	10,5	2,6	—	100
תש"ב כיתה א	57,5	25	15	2,5	—	100
תש"ג כיתה א	68	12,5	19	—	—	100

במספרי הכיתות בתש"ב בולטת נטייה ברורה לגידול במספר התלמידים שהוריהם פועלים. נטייה זו החלה מכיתה ג, ההרשמה בסוף שנת תרצ"ט (1939) - השנה הראשונה אחרי הצטרפות בית החינוך ארלזורוב לרשת. עם זאת, גידול זה לא בא על חשבון מספר התלמידים שהוריהם היו פקידים או עסקו במקצועות חופשיים, אשר המשיכו לשלוח את ילדיהם ללמוד במוסד (בית החינוך ארלזורוב, תש"ב).

15 אחד ההורים, יהודה קופמן (אבן שמואל) (1882-1976), חוקר והוגה דעות שכתב ספרים רבים, חתן פרס ישראל לשנת תשל"ג בתחום מדעי היהדות וזכה פרס הרב קוק למחקר תורני בשנת תשי"ט, שימש אז מנהל מחלקת התרבות של "הוועד הלאומי". הרוח בביתו הייתה ציונית-לאומית מובהקת. בין ידידי המשפחה היו הסופרים חיים נחמן ביאליק, ברל כצנלסון, יצחק בן צבי, והסופר חיים הזו.

התלמידים: בשנה הראשונה לקיומו (תרצ"ג, 1933), למדו בבית החינוך ארלוזורוב שבעים ושמונה תלמידים, ומספרם הלך וגדל משנה לשנה. עם זאת, מפאת חוסר מקום נאלץ המנהל לרחות שוב ושוב ילדים אשר הוריהם ביקשו לרושםם למוסד חינוכי זה. תחילה היו בבית החינוך ארלוזורוב כיתות א-ג בלבד, אך בכל שנה נוספה כיתה א חדשה, והחל משנת הלימודים תרצ"ח (1938) היו בו שמונה כיתות (כיתות א-ח). כדי להמחיש את הגידול המואץ במספר התלמידים שלמדו בבית החינוך ארלוזורוב, מובאת להלן טבלה המפרטת את מספר הכיתות ומספר התלמידים בשנים תרצ"ג (1993) - תש"ב (1942).

השנה	מספר הכיתות	מספר התלמידים	התוספת לגבי השנה הקודמת	מספר התלמידים הממוצע לכיתה
תרצ"ג	3	78	—	26
תרצ"ד	4	101	23	45
תרצ"ה	5	146	45	29
תרצ"ו	6	179	33	30
תרצ"ז	7	219	40	31
תרצ"ח	8	236	17	30
תרצ"ט	8	268	32	34
ת"ש	8	301	33	38
תש"א	8	301	0	38
תש"ב	8	302	1	38

אחד התלמידים בבית חינוך ארלוזורוב היה שמואל קופמן (תרפ"ז 1927 - תש"ז 1947), בנם של פרומה ויהודה קופמן (אבן ישראל), לוחם בפלמ"ח, אשר נפל בקרב והונצח בתודעה הישראלית בתור ארוסה של הטייסת זוהרה לביטוב. הוא היה תלמיד מצטיין בלימודים כלליים ויהודיים, בקי בשבילי התנ"ך וגילה מגיל צעיר חוש למחקר וכישרון בכתיבה ספרותית. באחד מעלוני "דברנו" הודפס קטע מתוך חיבורו "דירתנו", שכתב בהיותו בכיתה ז. להלן חלק קטן מחיבורו ובו תיאור הספרייה בבית הוריו שכינה "גולת הכותרת של דירתנו". בספרייה היו שלושת אלפים ספרים, מסודרים על גבי מדפים בארונות ובכוננית: ספרי האוונגליזם, ספרי התנ"ך ותרגומי התנ"ך ללעז, המשנה והגמרא, התוספתא והמדרשים, אוצרות הגאונים, קונקורדנציה, מילונים ואנציקלופדיות, ספרי פילוסופיה, ספרי שעשועים, ספרים ביידיש ובאנגלית.

[...] ישנם ספרים היושבים בארון זה עידן ועידנים, וכאילו נבראו לשם יופי בלבד, הם יושבים שנים מבלי שתפתחם יד ומבלי שעין תציץ לתוכם, ורק כדי שיאמרו: "לפלוגי יש מאה ואחד ספר", כי אין דומה מאה למאה ואחת. ורק פעם בשמיטה או ביוכל, בעת "יבוא זיכרון כל הנייר...", נפקד גם מקומם של ספרים אלה, יד תחטפם ותמשמש בהם, והיה: אם צפד עורם עליהם וליחם נס, ושלחו בכבוד אצל הכורך בחבילה גדולה ונער קטן (המדבר הוא עליי) נוהג בס. [...] אולם הכורך אינו משגיח בכך, הוא רק מהלל את מעשה ידיו: "כי יבוא ספר זה לידי תשתנה צורתו 'עד דלא ידע', כלומר אתה לא תדע באחרית הימים, כי זהו הספר הקרוע והמאוס אשר לך; טפל אטפל בו באהבה כילד שעשועים... הי הי! זכור אזכרנו עוד... רחם ארחמנו... ו... ו... וקרמתי עליו עור חדש. אור חדש על ארון ספריך יאיר... מעשה ידיי להתפאר!". [...] הספרים כשהם לעצמם יחסנים גדולים הם, כלומר כל אחד רואה את עצמו גדול מחברו ואומר: 'בשבילי נברא העולם...! יוצא שכולם גדולים זה מזה עד אין סוף. כל אחד רוצה להראות את עצמו גדול וחשוב יותר מחבריו אצל בעל הבית, וכאשר ניגש מי אל הקמטר ומוציא מתוכו ספר המביט מגבוה אל חבריו הנבוכים, מתרגשים שכניו, איש אל רעהו יתמהו, פני להביים פניהם: "מדוע אותו לקח ולא אותי? האין אני חשוב ממנו עשרת מונים?" כך הם מתווכחים ומתווכחים, ואין מי שיקרא

באוזניהם ברמה: "הוי חכמים בעיניהם ונגד פניהם נבונים!" [...] רוב הספרים ישנים ובלים ועיניהם (אותיותיהם קרי) כבדו מזוקן. אולם פה ושם רומזות לך קבוצות של ספרים חדשים ואותיותיהם כולן גדולות כולן ברורות וכולן נוחות לקריאה. ("דברנו", אדר תרצ"ט).

בוגרי בית החינוך ארלזורוב: מחזור הבוגרים הראשון סיים את לימודיו בבית החינוך ארלזורוב בשנת תרצ"ח (1938). הוא מנה עשרים ושמונה בוגרים (עשרים בנות ושמונה בנים) אשר נאלצו להמשיך את לימודיהם בבתי ספר תיכוניים כלליים. מחזור הבוגרים השני (תרצ"ט, 1939) מנה עשרים וחמישה בוגרים (שלוש עשרה בנות ושנים עשר בנים) והוא היה גרעינו של בית החינוך התיכון הראשון בירושלים, אשר נוסד בשנת 1939, ואליו נרשמו מדי שנה גם בוגרי המחזוריים הבאים¹⁶ (בית החינוך ארלזורוב, תש"ב). עד לסגירת בית החינוך ארלזורוב בשנת תשמ"ח (1988) סיימו בו את לימודיהם כאלפיים בוגרים בחמישים מחזוריים (כן אריה, 2011).

יישום תוכנית הלימודים – לימודים, עבודה וחברה

הקשר בין לימודים, חברה ועבודה נשמר בבית החינוך ארלזורוב בכל השנים ובכל הגילים. כל התורנויות האישיות וקבוצות העבודה התארגנו על בסיס כיתתי, וקבוצות גיל מעורבות, כאחד, בפיקוחם של בעלי תפקידים וועדות למיניהם. העבודה נחשבה לחלק מתוכנית הלימודים והייתה קשורה במקצועות הריאליים.¹⁷

א. לימודים

שיטת ההוראה:¹⁸ בבית החינוך ארלזורוב לימדו על פי תוכנית הלימודים של זרם העובדים אשר פורסמה בשנת 1937 בחוברת "קווים" א (הצעות לתוכניות באמצעות המרכז לחינוך). אך עקב התנאים הפיזיים של המוסד, הוסט הדגש אל הכיוון ההומניסטי-עברי. המטרות שהעמיד לעצמו המוסד היו "ככיוון לרציונליזציה וסדר בעבודת הילד". שיטת הלימוד הנהוגה בבית החינוך ארלזורוב הייתה הלמידה הקבוצתית, המדגישה את הלימוד בקבוצות קטנות בכיתה.¹⁹ בכיתות א-ג למדו על פי שיטת הנושאים הבין-תחומיים, שבהם הושם דגש על נושאים לאומיים וחברתיים מובהקים. בכיתה ד עברו בהדרגה מלימוד על פי נושאים ללימוד על פי מקצועות שנמשך מכיתה ה ואילך (בית החינוך ארלזורוב, תש"ה).²⁰

בחזור פנימי של בית חינוך ארלזורוב משנת תרצ"ט, מפורטות העבודות הקולקטיביות. להבדיל מ"נושא" המשעבד אליו את כל המקצועות או רבים מהם, "עבודה קולקטיבית נשאת בגבול המקצוע האחד, והמצאת החומר הנחוץ לעבודה הרחבה מחולקת בין קבוצות או בודדים בכיתה או במוסד". החל מכיתה ב, בכל כיתה הכינו התלמידים עיתוני-כיתה (חוץ מעלוני "דברנו"); במקצוע התנ"ך הוכנו קבצים (דברי ספרות, ציורים, לוחות וכו'); במקצוע דברי הימים הוכנו לוחות של התקופות השונות (בית ראשון, בית שני, ימי הביניים והזמן החדש); בגאוגרפיה הוכנו מפות, דיאגרמות, ולוחות; בהנדסה הוכן תרשים של חצר בית החינוך וסביבותיו; בחשבון הוכנו דיאגרמות הנוגעות לבית החינוך וכדומה (חזור פנימי, תרצ"ט, אע"י, תיק 3121). מחיבורי התלמידים אפשר ללמוד, כי השיעור האהוב על תלמידי כיתה ד היה מולדת, כיוון שבשיעור זה למדו התלמידים גם לצייר מפות (עלוני "דברנו", כסלו תרצ"ח). תלמידי כיתה ז העלו על נס דווקא את לימודי הערבית, האגדה והמשנה: "את השפה הערבית שאיננה חובה על כל התלמידים, לומדת יותר ממחצית הכיתה. הלימוד הזה מביא לנו סיפוק רב מתוך הכרה, שהשפה הערבית תיתן לנו

16 כיתות המשך ט-י, שאחר כך נמשכו לכיתות יא-יב.

17 על הקשר בין עבודה, חברה ולימודים בבית החינוך של זרם העובדים ראו: דרוה, תשנ"ד.

18 על תוכנית הלימודים ושיטות ההוראה של זרם העובדים ראו: דרוה, תשנ"ד, עמ' 27-94.

19 על הלמידה הקבוצתית או הלמידה השיתופית בזרם העובדים ראו: דרוה, תשס"ח.

20 על שיטת הנושאים הבין תחומיים ראו: דרוה, תשס"ח; בלום, 1944.

להכיר את הערבים שכנינו. ("דברנו", טבת תרצ"ח).²¹ בוגר המחזור הראשון ציין לשבח את המורה משה חלפן,²² אשר הקפיד על סגנון עברי משופר ונקי, בלי להזניח את בהירות כתב היד, ותלה בכיתה על הלוחות תמונות בנושאי הגאוגרפיה שהשיג בעצמו והכין בשקידה ובאהבה רבה. שנים אחר כך, כאשר שמע הבוגר שבחים על סגנונו הרהוט, על כתב ידו הברור, בקיאותו והבנתו בנושאי היהדות ועוד, הודה בליבו שוב ושוב למורה זה, אשר גם אם חשבוהו התלמידים קפדן במידת מה - היה אחד מטובי המורים שפגש אי פעם "והלוואי וירבו מורים כמותו." (מכתבו של בוגר, 1961, אע"י, תיק 3127).

הוראת התנ"ך: הוראת התנ"ך זכתה למקום של כבוד לכל אורך שנות הלימודים (בית החינוך ארלוזורוב, תש"ב). על הנעשה בשיעורי התנ"ך, אפשר ללמוד ממכתב שכתב המפקח על בית החינוך, מר יעקב ניב (הלפרן),²³ לאחר שצפה בשני שיעורים, בביקורו שם בשנת הלימודים תש"ג (1943). אחד השיעורים התקיים בכיתה ז', אשר מנתה שלושים וארבעה תלמידים. נושא הלימוד היה חזרה על ספר עמוס. בשיעור שקדם לו הוצעה לתלמידים רשימת שאלות לעיון על יחסו של עמוס לשופטים ולמשפט, לאצילים ולמעמדם בחברה, לדלת העם וכדומה. התלמידים נדרשו להשיב בכתב ולבסס את תשובותיהם על הוכחות מהספר עצמו. המפקח נהנה הנאה רבה מניהול השיעור בידי המורה שמואל בסינ,²⁴ אשר "חי את החומר ומצליח לתבל את הרעיונות בתוספותיו המקוריות כלשון עסיסית ומדויקת", ואף ציין לשבח את השתתפותם הפעילה של התלמידים אשר "השכילו להביע את תשובותיהם בלשון יפה ובהוכחה מקורית וכן גם באמירת קטעים שלמים בעל פה." על הפסוק "הוי השאננים בציון והבוטחים בהר שומרון" (עמוס, ו, א), חיוו תלמידים אחדים את דעתם, "כי הוא ניתן להיאמר בימינו אלה בכתי הקפה בארץ כלפי המשתמטים מחובת הגיוס".

השיעור השני התקיים בכיתה ח', אשר מנתה שלושים ותשעה תלמידים. נושא השיעור היה פרק סט בתהילים - כדוגמה לתפילת היחיד. לאחר העיון העצמי בפרק נתבקשו הילדים להגדיר, על יסוד הוכחות מהכתוב, את תוכן הפרק, זהות הכותב, מקום התפילה וכדומה. לדעת המפקח, ניסיונות ההוכחה היו מרובים וענייניים, ניכר היה כי הוקדשה תשומת לב יתירה ללימוד העצמי, המורה משה חלפן ידע לנהל בקפדנות ובארגון חברתי נכון את מהלך השיעור. היחסים בין המורה לתלמידים היו רשמיים אבל הוגנים למדי והתאפיינו בכבוד הדדי. השיח בכיתה התנהל ברוח טובה, "ההיגיון כבש את מקום הרגש. תפילת יחיד זו על לבטיה ומרי שיחה חייבה ביטוי רגשי מיוחד, ועוררה נימה מיוחדת בנפש הילדים".

יעקב ניב (הלפרין) אף ציין לשבח את החידוש שהכניס המנהל משולם הלוי - לימוד טעמי המקרא. פעמיים בשבוע למדו תלמידי כיתה ה את השיעור בחומש בהטעמה כללית לפי הטעמים, "ניגון מיוחד זה עשוי לקבוע יחס שבלב לעצם התנ"ך. ניסיון הוא וכדאי לעקוב אחריו" (מכתב, 1943, אצ"מ, תיק J17/444).

ב. לימודים ועבודה²⁵

העבודות הגופניות בכית החינוך ארלוזורוב נחלקו לעבודה במטבח, במשק ובחדרי המלאכה. **המטבח:** בבית החינוך הייתה מסעדה, מעין חדר אוכל שבו אכלו כל הילדים ארוחת צוהריים, שהייתה שווה לכל נפש, "אוכל די בסיסי וטעים בדרך כלל." הארוחה המשותפת והישיבה ביחד, תרמו לא מעט להרגשת השוויון ששררה בין התלמידים. חדר האוכל שכן בקומה הראשונה של מבנה האבן הגדול. לידו היה המטבח. התלמידים נטלו חלק בעבודה במטבח, אשר כללה עבודת מלצרות וניקיון, ולימוד מקצוע התזונה - החל מכיתה ג. שאריות המזון שימשו להאכלת בעלי החיים והעופות שבפינת החי.

21 על לימודי הערבית בכלל זרם העובדים ראו: דרור, תשנ"ד, עמ' 120, 226-233.

22 פעליו של משה חלפן (1906-1971) בתחומי החינוך השונים היו רבים ומגוונים: במשך שנים היה מנהלו של בית החינוך ארלוזורוב, ואחר כך היה שנים רבות מפקח במחוז ירושלים, ובתקופת ביניים היה מנהל מחלקה במשרד החינוך והתרבות. בצד פעילותו בתחומי ההדרכה והפיקוח בעל פה ובכתב בשיפור ההוראה בנושאי לימוד שונים, על מקצועותיהם, בלטה במיוחד תרומתו בתחום ספרות הילדים. (ויזל, תשמ"א). ראו ספרו: ילד וספר, ירושלים: קריית ספר, 1973.

23 יעקב ניב (הלפרן) (1905-1976), היה מחנך, סופר ומתרגם ישראלי, המפקח הראשי של זרם העובדים ומנהל המרכז לחינוך של ההסתדרות. כתב מספר רב של ספרים ומאמרים בתחום החינוך והפדגוגיה. מספריו: בזרם החינוך, ירושלים: משרד החינוך והתרבות, 1978; עם ילדינו בלימוד התנ"ך, תל אביב: תרבות וחינוך, 1969; בזרם: מאמרים ורשימות בשאלות החינוך של זרם העובדים, תל אביב: אורים, 1949. ניב זכה בפרס החינוך של עיריית תל אביב בשנת 1963.

24 על שמואל בסינ (1894-1957) ועל משנתו החינוכית, ראו בספרו: עוללות, תל אביב: תרבות וחינוך, 1962.

25 על החינוך לעבודה בכתי החינוך של זרם העובדים ראו: דרור תשנ"ד, עמ' 95-106; דרור, תשס"ח, עמ' 51-62.

חדרי מלאכה: בית החינוך ארלוזורוב קיים במשך כל השנים במאמצים גדולים חדרי מלאכה (נגרות, כריכה ועוד). הנגרייה שימשה בחלקה את המוסד החינוכי עצמו - תיקונים קלים של רהיטים, מכשירי פיזיקה, מודלים (לשיעורי האווירודינמיקה); ובחלקה - את הילדים שיצרו כלים לעצמם. תלמידי כיתה ח אף עסקו בעבודות נגרות ומסגרות ב"מרכז למלאכה" בעיר ירושלים.²⁶ ("דברנו", שבועות תש"ה). הבנות למדו תפירה.

הגינה: הגינה בחצר נחרשה ונזרעה בידי התלמידים. צמחו בה פרחים שנועדו למכירה; ירקות ופירות, וכן צמחים רב-שנתיים להאכלת בעלי החיים בפינת החי. אולם זו הייתה גינה קטנה, ולכן "אין הקומץ יכול לרוות בדוחק אלא חלק קטן מהילדים הצמאים לעבודה." (בית החינוך ארלוזורוב, תש"ב). לכל כיתה ניתנה חלקה שהיא עיבדה. אחת התלמידות אף חיברה שיר לכבוד הגינה:

גינתי, גינתי / מה עוללת השנה לי? / יום-יום אשקך, אעדרך / ואת לא תיתני לי פרי! עשיתי גם מזרקת מים / וגדר מאבני ירושלים. / פרשתי גם הרשת / ולא תעז ציפור לגשת / השקעתי בכך את כל כוחי / ומה תרצי עוד, גינתי? / מדוע לא תיתני לי פרי? ("דברנו", טבת תרצ"ט).

על מסיק הזיתים שנערך בחצר בית החינוך ארלוזורוב בשנת הלימודים תרצ"ח (1938) לומדים מחיבורו של אחד התלמידים: היום הראשון של השיעור בטבע היה לתלמידים יום חג, כיוון שהמורה בישר כי כיתתם תעבוד במסיק זיתים. בחצר בית החינוך היו שישה עצי-זית. התלמידים חולקו לקבוצות עבודה. אחד התלמידים בכל קבוצה טיפס ועלה על אחד העצים. שני ילדים עמדו למטה, והוא השליך לעברם זיתים. כך עבדו ארבעה ימים, בכל יום - שעה. את הזיתים בררו, פצעו קל, שמו בתוך מים מלוחים והוסיפו פלפל ועלי דפנה. הם גם כבשו זיתים שלמים בשביל תערוכת בית החינוך ארלוזורוב בשנת תרצ"ט (1939). כעבור שמונה שבועות הזיתים היו ראויים לאכילה ("דברנו", כסלו תרצ"ח).

פינת החי: פינת החי אשר אכסנה בשנים הראשונות קופים, שפנים, חזירי ים ועוד, הפכה בשנת הלימודים תרצ"ט (1939) ללול תרנגולות גזעיות שהובאו מעטרות. תלמידים הקימו את הלול בעצמם, ניקו אותו, טיפלו בתרנגולות ובאפרוחים ומכרו את הביצים - שליש מהביצים לילדים ושני שלישים למעון, תמורת שיירי מזון. אחת התלמידות פירטה בחיבורה את התועלת בטיפול בעופות:

"חומר רב הקשור במקצועות לימודיים שונים עשוי הטיפול בענף זה לספק לנו: הכרת הגזעים השונים של העופות ומידת הסתגלותם לאקלים ארצנו, תזונת העופות, הנהלת חשבונות מסודרת של ההוצאה וההכנסה ועוד. היש צורך להדגיש מה רבה היא התועלת בהכרת הדברים הנ"ל לגבי נער או נערה, המתכוננים להיות בעתיד חקלאים טובים בארצנו?" ("דברנו", אדר תרצ"ט).

התלמידים תכננו באותה שנה להקים בפינת החי גם כלובי יונים וכלובי ציפורים - כלוב אחד לציפורים הניזונות מזרעים, וכלוב אחר לציפורים הניזונות מחרקים. התועלת בטיפול בציפורים הייתה כפולה: "הכרת החשובים מבעלי הכנף בארצנו, וגם הם ינעימו לנו בצפצופם את שעות עבודתנו בפינת החי". כמו כן תוכנן להביא מקבוצת קריית יערים כוורת הבנויה בצורה המאפשרת צפייה בחיי הדבורים.²⁷ "כל מי שמתעניין בחיי הדבורים, יוכל לפתוח אותה. ומבעד לזכוכית תיראה לפניו המשפחה החרוצה העוסקת מבוקר עד הערב ומנוחה לא תדע. לדוגמה תשמש לך הדבורה וממנה תלמד איך לעבוד ולעמול." ("דברנו", אדר תרצ"ט).

ניקיון: התנאים הפיזיים של בית החינוך ארלוזורוב לא אפשרו עבודה פיזית להתגדר בה, אך צוות המורים והנהלה לא נשאו את שמה לשווא, וארגנו פעולות מזדמנות להדגשת ערכה של העבודה. נעשו ניסיונות לערוך מפקידה לפקידה יום עבודה, שבו הפך כל המוסד מגדול ועד קטן לכוורת עבודה ענקית. בהדרגת המורים ואחות בית-הספר, מורקו ונשטפו בהתלהבות החצר, חדרי הלימוד והמטבח, הקירות והזוגיות. "נאחזו בכל אבן ובכל קוץ נידח, והחזיקו שבעה נערים במריצה אחת." אך משגדל מספר התלמידים עד כדי מניעת כל אפשרות של חלוקת

26 המרכז למלאכה שכן בבית הספר כי"ח בירושלים, והמלאכות שלמדו בו היו: נגרות, נפחות, התכת נחושת וברזל, עשיית כלי נחושת, אריגה וצביעה ועוד (בן אריה, תשל"ט).

27 קיבוץ קריית ענבים, אשר נוסד בשנת 1920, שוכן בהרי יהודה, כעשרה קילומטרים ממערב לירושלים, ליד הכפר אבו גוש. הכוורת הייתה אחד מענפי המשק בקיבוץ זה. כוורת המאפשרת צפייה היא כוורת מלאכותית, מעשה ידי אדם, המשמשת לגידול מושבה של דבורים להכנת דבש כפעילות חקלאית.

עבודה, בוטל הדבר. במשך כמה חודשי קיץ נקבעו אף שעות ניקוי יסודי בכיתות בידי קבוצת ילדים ביחד עם מחנך הכיתה (בית החינוך ארלוזורוב, תש"ב).

עבודה ביישובי עובדים: הכפר העברי השפיע ממרחקים על אוירת בית החינוך ארלוזורוב. צוות המורים והנהלה האמינו כי חובתם לחנך את התלמידים לראות את הכפר העברי "כמקום יחידי להגשמה מרצון, כתא לדוגמה של ממלכת העתיד וכגרעין מרכזי רב השפעה ונותן טעם נעלה לתנועת העבודה העברית בארץ". הצורך במגע חי וקבוע עם יישובי עובדים היה חשוב עד מאוד כבר מתחילת דרכו של מוסד חינוכי זה. באביב תש"ב (1942), למשל, בתיווך המחלקה החקלאית של האיגוד למען תוצרת הארץ,²⁸ יצאה כיתה ח לחיק הטבע למשך 12 יום, בתוך פרק זמן זה, שבוע ימים הוקצה לעבודת משק בקיבוץ תל-יוסף שבצמק חרוד. "נקלטו רשמים עמוקים, נקשרו קשרים עם ילדי המקום שנמשכו לאחור מכן בחליפת מכתבים." (בית החינוך ארלוזורוב, תש"ב). דוגמה אחרת, בחודש ניסן שנת תרצ"ח (1938), השתתפו ילדי הכיתות ז-ח בהקמת פרדס בגבעת השלושה ("דברנו", אדר תרצ"ט).

ג. חברת הילדים²⁹

המוקד של חברת הילדים בבית החינוך ארלוזורוב הייתה הכיתה. בכיתה הטמיעו המורים והנהלה את תפיסת העולם של בית הספר. המגמה הייתה להמריץ את התלמידים להשתתף השתתפות פעילה בחיי הכיתה ובחיי בית הספר, כהלימה עם תפיסת עולם זו (בית החינוך ארלוזורוב, תש"ב).

ועדות כיתה: כל אחת מהכיתות הייתה מאורגנת בוועדות שונות בכיתת האם, אך הומלץ להימנע מריבוי ועדות, להימנע מבחירות תכופות ולא לבחור "לניסיון" ולזמן קצר (חוזר פנימי, תרצ"ט = אע"י, תיק 3121). הוועדות דאגו לענייני הכיתה ולכל ועדה היה תפקיד משלה. ועד כיתה עמד בראש הוועדות. הוא נבחר לחצי שנה. כל ילדי הכיתה השתתפו בישיבות הוועד לאחר שנבחרו בהצבעה - שניים או שלושה (לפי תור) בכל ישיבה. ישיבות הוועד היו קבועות - אחת לשבוע. השתתפות המחנך בישיבות אלה הייתה חובה. ישיבות הוועד התקיימו בדרך כלל בבית המחנך (חוזר פנימי, תרצ"ט, אע"י, תיק 3121);

הוועדות היו מגוונות: ועדת מסיבות; ועדת ספרנים; ועדת מפקדים; ועדת עיתון הכיתה; קופת כיתה; ועדת קרן קיימת לישראל, שתפקידה היה לאסוף את התרומות מהתלמידים; ועדת קישוטים אשר דאגה לפרחים ועננים באגרסטים בכיתה ולקישוטים קירות הכיתה בפתגמים; ועדת תמונות אספה תמונות לשיעורים השונים; ועדת מזון, שתפקידה היה לאסוף את שאריות המזון שהביאו הילדים מבתיהם ולהניחם בתיבות המזון בפינת החי בזמנים קבועים; ועדת משפטים שתפקידה היה לברר תלונות, להעניש את האשם, להשפיע על כל התלמידים שיתנהגו יפה, ולכן היה על חברי הוועדה לשמש בעצמם דוגמה ומופת בהתנהגותם (עלוני "דברנו", כסלו תרצ"ח ושבועות תש"ה). אחת התלמידות כתבה על שיטת הענישה הנהוגה בכיתה:

בכיתתנו התעוררה שאלת עונשים לילדים המתנגדים לכל הכיתה. הכיתה החליטה לאסור את לעיסת ה"מסטיק" ואחת הבנות הפרה את ההחלטה. אחד הצייע: קנס, מחיר המסטיק יסולק לקק"ל. נשמעה גם ההצעה הבאה והיא לדעתי הנכונה ביותר: ילדה אשר מתייחסת בזלזול להחלטות הכיתה, אין לה זכות הצבעה לבחירת מוסדות בכיתה. אין בוחרים בה וכדומה, דהיינו הוצאה מחיי החברה. ("דברנו", טבת תרצ"ח).

ועדת הקרן הקיימת לישראל: בכיתה הייתה ועדה שדאגה לאסוף תרומות לקרן הקיימת לישראל. אך הייתה גם ועדה בית ספרית שכללה שמונה תלמידים, שני תלמידים מכל כיתה, מכיתות ה-ח. בישיבה הראשונה בכל שנה שוחחו חברי הוועדה על פעולות הקרן הקיימת לישראל בבית החינוך ארלוזורוב בעבר ובעתיד. בשנת תרצ"ח (1938), למשל, הוחלט שכל תלמיד יתרום חמישה מיל ארץ ישראלי בכל חודש, וביום הולדתו יתרום מטבעות כמספר שנותיו. הוכרו גם על פרס לכיתה שתצטיין בתרומותיה. הוועדה דיווחה בכל חודש על פעולותיה. בחודש חשוון תרצ"ח, למשל, הצטיינה כיתה ד באיסוף תרומות לקרן הקיימת, ולכן קיבלה פרס: מפת ארץ ישראל ("דברנו", כסלו תרצ"ח). בשנה

28 האיגוד למען תוצרת הארץ, אשר נוסד בשנת 1936 בתל אביב, התגייס לתעמולה למען צריכת תוצרת שמקורה במשקים ובמפעלי תעשייה כבעלות יהודית. המושג "תוצרת הארץ" קיבל ממדים של צו לאומי. (לבני, 1990).

29 זרם העובדים הפעיל חברת ילדים מראשיתו בשנות העשרים, אך ה"תוכנית לארגון חברת הילדים", שפעלה בכל בתי החינוך שלו גובשה בזרם העובדים על סמך ניסיונו הממושך רק בשלהי שנות הארבעים. על חברת הילדים של בית החינוך של זרם העובדים ראו: דרוו, תשס"ח; דרוו, תשנ"ד.

זו אף הוכרז על מפעל "גן אבינועם ילין ז"ל"³⁰ ועל בית החינוך ארלוזורוב הוטל לנטוע שישה עצים (תמורתם נדרשו לאסוף לירה ושמונים), בית החינוך הגדיל לעשות ונטע שבעה עצים במקום שישה ("דברנו", כסלו תרצ"ח). שנה אחר כך נטע בית החינוך ארלוזורוב חמישה עצים ביער הרצל לרגל חג היובל לאוסישקין.³¹ וכך כתבו בברכה שהוקראה בטקס הנטיעות: "לגואל העמקים בארצנו בשביל עמלי עמנו [...] אנו מאחלים לך שתזכה להמשיך בפעולתך הגדולה למען גאולת העם והארץ." ("דברנו", אדר תרצ"ט). בשנת תש"ה (1945) תרמו התלמידים כספים כדי לרשום את נשיא ההסתדרות הציונית, חיים ויצמן, בספר הזהב, ונאספו תרומות גם באמצעות מכירת כולי הגולה לתלמידים ("דברנו", שבועות תש"ה). אחד התלמידים סיכם בחיבורו את התפקידים שמבצעת הקרן הקיימת לישראל: גאולת הקרקע; ייבוש ביצות; אספקת מים; ייעור; מסירת הקרקע להתיישבות, "את הדברים האלה עושה הקרן הקיימת לישראל על ידי התרומות שאנחנו תורמים לקופסאות בכתים ובכית הספר." ("דברנו", תרצ"ז).

אגודת הבריאות: אגודת הבריאות בבית החינוך ארלוזורוב נוסדה בשנת תרצ"ט (1939). לאגודה נבחרו תלמידים מכיתות ה-ח אשר נאותו לקבל על עצמם את החובה למלא אחר תקנות האגודה. תפקידי החברים באגודה היו: חלוקת החלב לילדים; שמירה על הסדר, הניקיון והשקט בכיתות בשעת ארוחת הבוקר ובחצר בזמן ההפסקות; הגשת עזרה ראשונה. אחת לשבוע נערכו ישיבות ובהן נמסר דין וחשבון על תפקוד החברים באגודה, ואחת לחודש נערכו שיחות על ההיגיינה בבית החינוך. לחברי האגודה המתמידים חולקו סיכות וכרטיסי חבר בטקס מרשים ("דברנו", אדר תרצ"ט).

ועדות אחרות: ועדת המשק בבית החינוך ארלוזורוב פיקחה על ענפי המשק: הגינה, מחסן כלי העבודה והחצר ועדת הספרייה פיקחה על הספרייה וסייעה לספרן להחליף ספרים לתלמידים.

מועצת תלמידים (שניהלה את חברת הילדים): ועדי הכיתות יחד עם הנהגת אגודת הבריאות ומחנכי הכיתות המיוצגות, הצטרפו למועצת ילדים כללית, שהחלטותיה היו טעונות אישור המועצה הפדגוגית. מועצת הילדים נבחרה לחצי שנה. ענייניה היו: מערכת התפקידים הציבוריים, קשר בין הכיתות (דרך העברת מידע הדדית של הוועדים), מסיבות, מפעלים כלליים, טיולים, סידור מחנות. באמצעות המועצה נעשו כמה דברים חשובים: מפעלי עזרה הדדית, אוספים למען החיילים, העסקת הקטנים בזמן ההפסקות בידי ילדים מכיתות עליונות, ביקורת על משחקים בחצר, שיחות עם הורים וחברי התנועה והמשקים, מחנה כללי ועוד (בית החינוך ארלוזורוב, תש"ב; חזור פנימי, תרצ"ט, אע"י, תיק 3121).

במועצת הילדים בבית החינוך ארלוזורוב אשר ייצגה את תלמידי הכיתות ה-ח בשנת הלימודים תש"ה (1945), השתתפו עשרים תלמידים, חמישה מכל כיתה, ומחנכי הכיתות הללו. מתוך המועצה נבחרה מזכירות המועצה אשר כללה יושב ראש מכיתה ה, סגן מכיתה ז, מזכירה מכיתה ו. בשנה זו אף הורחבה מזכירות המועצה, ונוספו לה חבר מכיתה ח וחבר מכיתה ז. לכל ישיבת מועצת הילדים יכלו להצטרף עוד שלושה תלמידים מכל כיתה, אשר כונו "אורחים". למורים ניתנה הזכות להטיל וטו על החלטות המועצה. המועצה קיימה ישיבה אחת בכל חודש. בישיבות המועצה נבחרה מערכת העיתון "דברנו", ונקבעו קווים כלליים לעיתון; נבחרו ועדות כמו ועדת משחקים, ועדת המשק, ועדת ביקורת על פעולות המועצה; נדונו נושאים כמו פתיחת מועדון לתלמידי כיתה ה בבית החינוך, תקציב מועצת התלמידים, ויכוח על המנונים ודגלים בתוך כותלי בית החינוך ועוד ("דברנו", שבועות תש"ה).

ד. הסברת ההווה, תרבות והשכלה

הלימודים בבית החינוך ארלוזורוב שימשו "רקע רחב לנטיעת יחס הבנה והוקרה ליצירה הלאומית בארץ ולערכים המוסריים והחברתיים המונחים ביסודה וביסוד הזרם החינוכי שלנו" אך למגינת ליבם של הנהלה וצוות המורים, עקב התנאים הפיזיים, "כוחנו, בעיקר, בפה. ואין לזלזל בצינור זה". הסברות-אגב, שיחות מכוונות בשעות קבועות, קריאה מכוונת על פי רשימות ספרי חובה, קצרו הצלחה. היו גם ניסיונות מוצלחים לערוך שיחות סדורות עם אנשי מפתח בתנועה (שילדיהם למדו במוסד), אנשי משקים ואחרים (בית החינוך ארלוזורוב, תש"ב). על יום הצום הכללי לזכר קורבנות השואה אשר הוכרז ביישוב כתב אחד התלמידים: "ביום שלישי שוחחנו עם

30 אבינועם ילין (תר"ס 1900 - חשוון תרצ"ח 1937), בנם של איטה ורוד ילין, מחנך ומזרחן, מומחה לערבית וחוקר בספרות ישראל. בתקופת המרד הערבי הגדול הותקף בידי ערבים ונפטר למחרת מפצעיו. על "המרד הערבי" הגדול (מאורעות תרצ"ו - תרצ"ט), מרד מאורגן שפרץ בארץ ישראל בשנת 1936 ונמשך בהפסקות עד מרץ 1939, ראו: פורת, 1978.

31 על אברהם מנחם אוסישקין (תרכ"ג, 1863 - תש"א, 1941), מראשוני הציונות, עמד בראש הקרן הקיימת לישראל, ראו: גולדשטיין, 2001.

מורנו על ימי האבל, שעליהם הוכרז לפני שבוע ימים. המורה הודיע לנו, שמחר יהיה יום צום כללי. בבתי הספר לא ללמדו, והחנויות ובתי המסעדות יהיו סגורים משעה תשע בבוקר עד השעה אחת עשרה בלילה. ביום זה אסור יהיה לשמוח, לשיר ולנגן. כולנו, כגדול כקטן, נשב דומם ונתאבל על מיליוני היהודים שהושמדו באכזריות נוראה על ידי הנאצים.³² ("דברנו", תש"ב). תלמידי כיתה ב הכינו עלון מיוחד ובו חיבורים שכתבו בנושא השואה. וכך כתב אחד מתלמידי כיתה ב בחיבורו: "קראנו בעיתון על צרותיכם בגרמניה. ומתי שתבואו לארץ ישראל, כל בית יהודי ירצה לקבל אתכם באהבה." תלמיד אחר כתב: "שלום לכם ילדי גרמניה. היטלר הורג אתכם וזורק אתכם ליערות ולוקח אתכם מאמכם ומאביכם. ומתי שאני אוכל ושותה, אני נזכר בכם כי עכשיו חורף. אני מתאר לי כמה רע וקר לכם בלי אב ובלי אם, בלי בית ותנור לחם. ואני רוצה שתבואו לארץ ישראל, תעבדו את האדמה ותבנו את הארץ, תשמחו ותהיו מאושרים כל ימי חייכם." (מכתבים לילדי גרמניה, טבת תרצ"ז, אע"י, 3121). על הנעשה בספרד כתב תלמיד אחר: "זה כחצי שנה נלחמים אזרחי ספרד לדרור, לחופש, וכנגד שאיפתם עומדים פשיסטים מורדים, ששאיפתם היא רק למשול ולראות דם שפוך. כבר הרבה נכבש, אבל כעת השאלה היא האם 'תיפול מדריד' בידי המורדים? פועלי ארץ ישראל שלחו תרומות למען המיליציה וקיבלו תודות רבות. בספרד נהרגים גם זקנים, נשים, וילדים. והנני מציע לכם לבוא לעזרתם בתרומות." ("דברנו", תרצ"ז).

על "כופר היישוב" ופעולותיו למען היישוב העברי³³ כתב תלמיד כיתה ו כי "אנשים מכל קצות הארץ באו למשרדי כופר היישוב להירשם. אחדים הביעו את רצונם להתנדב לשמירה והשאר נתנו כסף ותכשיטים לביצור הכפרים והמושבות", וחתם את חיבורו במילים "ברכה רבה צפונה בכופר היישוב, העוזר ליישוב לעמוד במערכה הכבדה", תלמיד אחר מכיתה ה חתם את חיבורו על כופר היישוב במילים "על כל יהודי לזכור את מצב המצור, בו נמצאים אחיו העומדים בחזית, ולתרום בעין יפה לכופר היישוב." ("דברנו", אדר תרצ"ט). בעלוני "דברנו" נקרא אחד המדורים בשם "פינת תוצרת הארץ" ובו עידוד לקנות מתוצרת הארץ: נעליים, ממתקים ופירות וירקות מהמשקים העברים ("דברנו", שבט תרצ"ח).

התלמידים כתבו חיבור ושירים על מבנה ההסתדרות ועל מפעליה השונים. להלן חלק משיר שכתב תלמיד כיתה ז:

ההסתדרות היא התאגדות / בה מאוחדים הפועלים. / היא הקימה מפעלים: בניין, חרושת, חקלאות / בהם עובדים הפועלים יומם ולילה בלי לאות. / חכמה החלוצים, מעבדי האדמה / ייסדו קבוצות וקיבוצים, העירו אדמה נמה. / הם יסדו גם מושבים כגון כפר ויתקין, נהלל / שם עובדים התושבים, הכלל לאחד, הכלל לכלל. / הרבה מוסדות מאוד חשובים / ייסדה לשירות הפועלים: / חברת ביטוח בשם "הסנה" / חברת בניין - "סולל בונה". / לבריאותם - קופת חולים / לעזרתם - בנק הפועלים. ("דברנו", שבועות תש"ה).

טקסים בחגים ובמועדים: החגים היהודיים המסורתיים קיבלו דגש ציוני שהתבטא בשילוב של עבודה, חקלאות, שיבה לארץ התנ"ך וגבורה - מסמני "היהודי החדש".³⁴ נוספו אליהם גם חגים ומועדים ציוניים ומעמדיים - חג ייסוד ההסתדרות, יום תל חי, האחד במאי (דרור, תשס"ח, עמ' 33-49). בט"ו בשבט צעדו תלמידי בית החינוך ארלוזורוב ברחובות המרכזיים של ירושלים בתהלוכה רבת רושם, מניפים בידיהם דגל אדום ודגל כחול-לבן.³⁵ התלמידים נטעו שתילים בעטרות,³⁶ נסעו לחורשת ארנונה³⁷ - שם שיחקו והתרוצצו בשדות - אחר כך עלו לרגל לקברו של יעקב

32 על מנגנוני ההגנה הקבוצתיים של זרם העובדים בתגובתו כלפי השואה בשנים 1943-1948, ראו: דרור, תשנ"ד, עמ' 83-94.

33 על כופר היישוב, המגבית לצורכי ביטחון היישוב העברי שפעלה משנת 1938 עד ימי קום המדינה, ראו: לנדאו, תשל"ז

34 על מיתוס היהודי החדש, ראו: שפירא, 2003, עמ' 155-174.

35 הרגל האדום: דגלן של תנועות הפועלים בעולם כולו. האחד במאי: חג בין-לאומי של פועלים, אגודות מקצועיות ומפלגות סוציאליסטיות. צוין לראשונה בשנת 1884 בארצות הברית. הפגנה למען הנהגת יום עבודה בן שמונה שעות, וכיום, זיכרון לקורבנות המאבק הזה. בשנים שלאחר מכן קבעו ארגוני עובדים אחרים במקומות שונים בעולם את האחד במאי כיום להפגנת הסולידריות הבין-לאומית של הפועלים בכל העולם.

36 עטרות היה מושב עובדים ששכן כאחד עשר קילומטרים צפונית לירושלים, בדיוק במקום שבו שוכן כיום הכפר הערבי קלנדיה, באזור הדרום-מערבי של שדה התעופה עטרות שנבנה בימי המנדט הבריטי. היישוב הוקם בשנת 1919, ופונה והוחרב במלחמת העצמאות. לאחר כיבוש האזור במלחמת ששת הימים, הוקם בסמוך אזור התעשייה עטרות.

37 ארנונה היא שכונה בדרום ירושלים, הממוקמת בין אזור התעשייה בתלפיות לבין קיבוץ רמת רחל. היא מהגבוהות בשכונות ירושלים. היא שוכנת על גבעה בקו פרשת המים, בגובה 800 מטר מעל פני הים. מהשכונה תצפית על מדבר יהודה, ים המלח ונחל ארנון. השכונה נוסדה בשנת 1931. מקור שמה בתצפית שיש ממנה על נחל ארנון היוצא מהרי מואב ונשפך לים המלח, בתחום ממלכת ירדן. לפי גרסה אחרת, השכונה נקראה על שם הילדה הראשונה שנולדה בה, ארנונה לוריא, בתו של בן ציון לוריא, תושב השכונה, שקרא את שמה על שם נחל ארנון שנשקף מביתו.

ברגר³⁸ בקיבוץ רמת רחל וביקרו בפינת החי של ילדי הקיבוץ ("דברנו", שבועות תש"ה). ציון חג העבודה, האחד במאי, נעשה בדרך קהילתית ולאומית גם יחד. בשנת הלימודים תרצ"ד (1934) צוין האחד במאי בחגיגה פנימית במוסד עצמו, וגם בתהלוכה שבה השתתפו לא רק תלמידי בית החינוך ארלוזורוב אלא גם הילדים מרמת רחל, עטרות, קריית ענבים, "שכבת העמלים" (בני עשר - שתים עשרה) של תנועת הנוער מחנות עולים וקבוצת ילדים המתעמלים בהפועל (דרור, תשנ"ד).

הטקס ליובל השבעים של חיים ויצמן ביוזמת הקרן הקיימת לישראל נערך באולם הגדול בבית החינוך ארלוזורוב. על קירות האולם התנוססה תמונתו של חיים ויצמן ולצידה תמונות של הקרן הקיימת לישראל. תלמיד אחד הניף את הדגל האדום וחברו הניף דגל כחול לבן. ליד שולחן מכוסה במפה ירוקה ועליו פרחים באגרסל, ישבו חברי הקרן הקיימת לישראל ואחד המורים, אשר סיפר לילדים על קורות חייו של חיים ויצמן. תלמידים קראו חיבורים שכתבו לכבוד האירוע ואחד הילדים ניגן בכינור. לבסוף הועמדו לדיון שתי הצעות: "לקנות דונם אדמה על שם ויצמן או לרשמו בספר הזהב". על דעת הרוב הוחלט לרשום את ויצמן בספר הזהב. הטקס הסתיים בשירת "התקווה" ("דברנו", שבועות תש"ה). **מסיבות:** החגים נחגגו מדי שנה. כך למשל, בחודש כסלו ת"ש (1940), נערכו שני נשפי חנוכה לתלמידים ולהוריהם. האחד - לכיתות א-ג, והאחר - לכיתות ד-ח. התוכנית לכיתות הגבוהות כללה הצגה בשם "אנשי בראשית", המבוססת על ספר בשם זה שכתב אליעזר שמאלי (על השומר אלכסנדר זייד). העלו את ההצגה תלמידים מהחוג לדרמה בבית החינוך. עוד היו בתוכנית שירת המקהלה ונגינת תזמורת המפוחיות והחלילים של בית החינוך. ואילו בחודש שבט באותה השנה נערך בפני ההורים ובפני ילדי בית החינוך התיכון "משפט ספרותי" על דמותו של שבתי צבי³⁹, בהשתתפות תלמידי כיתה ח (פרוטוקול ישיבה פדגוגית, ת"ש, J17/4444). נוסף על החגיגות הרשמיות, נערכו ביוזמת ועדי הכיתות, מסיבות כיתתיות פנימיות שהתלמידים תכננו וביצעו (בית החינוך ארלוזורוב, תש"ה).

מדי שנה נערך יום קבלת כיתות א. שנת הלימודים נפתחה במסיבה קצרה באולם הגדול. תחילה בירך המנהל משולם את כל התלמידים על שובם לבית החינוך אחרי ימי החופש הארוכים, אחר-כך נכנסו תלמידי כיתה א כשהתזמורת מלווה אותם, ולבסוף קרא אחד המורים סיפור בפני כל הנוכחים ("דברנו", כסלו תרצ"ח). בכל יום שישי נערכו התכנסויות כיתתיות. מדי שנה נערך גם "יום המחזוריים", שבו פתח בית החינוך את שעריו לבוגריו. בסוף השנה נערכו מסיבות סיום. מסיבת מחזור ג למשל, התקיימה בהשתתפות ההורים באולם בית ההסתדרות ביום ג, י' בתמוז, בשעות אחר הצהריים. במסיבה חולקו לבוגרים מתנות מטעם מועצת פועלי ירושלים, חוג הדרמה העלה את הצגה "מלך ישראל" (הזמנה למסיבה, ת"ש, אע"י, תיק 3121).

תערוכות: תלמידים מהכיתות השונות הכינו תערוכות שהוצגו במשך השנה ותערוכות שהוצגו בסיום השנה. התלמידים ביקרו בתערוכות בבית החינוך ומחוצה לו. כך למשל נערכה באולם בית החינוך תערוכת תמונות של הצייר ההולנדי רמברנדט (1606-1669) מאוסף שהשאיל אחד ההורים לבית החינוך לשבועיים. התערוכה השנייה הוקדשה למכס ליברמן, צייר יהודי שחי בגרמניה (1847-1934). כיתה ח ביקרה בתערוכה "האישה והבית" ("דברנו", כסלו תרצ"ח).

טיולים לימודיים:⁴⁰ התלמידים אהבו מאוד את הטיולים הלימודיים שהיו רכיב ממוסד בתוכנית בית החינוך ארלוזורוב "להכרת הסביבה הקרובה והרחוקה, התעשייה, החקלאות, הבניינים ופיתוח הארץ, וכן להכרת תולדות העם - ערכו ההיסטורי של מקום פלוני" (נשר, 1954). בטיול ליריחו, למשל, נגלה לעיני התלמידים נופה של יריחו הטובלת בירק פרדסים וגנים, כאשר "לצד מזרח - הרי מואב, לצד מערב - הרי יהודה, ויריחו סגורה ומסוגרת בנייהם כחיה כבירה". ("דברנו", שבועות תש"ה). התלמידים התאכזבו כאשר התבטלו חלק מן הטיולים המתוכננים מחמת המצב הביטחוני ביישוב: "הדבר הזה הוא חיסרון גדול, כי מהטיולים אנו מקבלים תמיד רשמים מעניינים וידיעות נחוצות". ("דברנו", טבת תרצ"ח). אחת הבנות אף כתבה שיר המביע את תסכולם של התלמידים על ביטול הטיולים: "ולנו טיולים אין / ואנו מתפללים: מי ייתן / וישובו קדם ימינו / ושום מוקש לא יעצרנו. / הוי המוקשים על שפת הים! / אין אנו מטיילים בגללם. / לא טיולים ולא מסיבות / והכיתה שלנו אומללה מאוד". ("דברנו", שבועות תש"ה). **עלוני "דברנו":** עלון התלמידים של בית החינוך ארלוזורוב נקרא "דברנו". בשנת תרצ"ז (1937) יצא לאור העלון

38 יעקב ברגר (תרס"ז 1907 - תרצ"ח 1938), מנהיג פועלים ציוני וחבר פעיל בהגנה.

39 שבתי צבי (שפ"ו 1626 - תל"ז 1676), יהודי יליד איזמיר, מייסד כת השבתאיים, נחשב לאחד ממשיחי השקר המפורסמים ביותר בהיסטוריה של עם ישראל.

40 על הטיולים הלימודיים בזרם העובדים ראו: דרור, תשס"ח

הראשון בכתב יד ושוכפל במכונת הקרטוגרף [מכונת ספירט ידנית]. החל משנת תרצ"ח (1938) נהגו להדפיסו במכונת כתיבה, לצלם עותקים ולחלקם לכל אחד מן התלמידים. המדורים בעלון היו: טיולים; מתוך מחברות החיבורים; מאורעות בארץ; מפינת הקטנים; מחיי בית החינוך. בעלונים פורסמו חיבורים, מפרי עטם של התלמידים, על הנעשה בין כותלי בית החינוך ארלזורוב ומחוצה לו. עלון "דברנו" (טבת תרצ"ח), למשל, הוקדש "בעיקר לחברת הילדים שלנו"; בעלון "דברנו", ("א אדר תרצ"ט) צויר על שער העלון יישוב חומה ומגדל. בעלון (שבועות תש"ה) צוירה על השער ספינה בין גלים הנושאת את דגל ישראל. בעלון זה אשר כלל חמישים עמודים היו מדורים רבים: ביישוב; במולדת; בעולם החי; בין עמלים; מתוך מחברות החיבורים; בחברת הילדים. אחת התלמידות תיארה בחיבורה את הווי החיים ביום שבת בביתה, בית משפחת פועלים: האב מדליק בבוקר את הפרימוס בפזמו מזמורי תהילים; בני המשפחה לובשים בגדי שבת; כולם משתתפים בסידור הבית. שבת הוא היום היחיד בבית משפחת פועלים, שבו כל המשפחה מסיבה יחד בשעת הסעודה. בשבת משוחחים על לימודים, דברי חוכמה, והאבא מקריא לפעמים אגדות הנוגעות לנושאים שעלו בשיחות. במוצאי שבת קוראים את פרקי היום בתנ"ך ("דברנו", אדר תרצ"ט).

תלמידה אחרת התייחסה בחיבורה למאמר חז"ל "על שלושה דברים העולם עומד: על התורה, על העבודה ועל גמילות חסדים" (אבות א, ב). היא ציינה שהמונח "תורה" בימינו אינו חל רק על ענייני הדת, אלא גם "על כל הדברים הנעלים מעל חיי יום יום: מדע, אומנות, ושאפותיהם של האנשים אל הטוב"; "העבודה" היא מה שהאדם חייב לעצמו. היא מועילה לגופו של האדם בזה שהיא מחסנת ומחזקת אותו. העבודה מרחיקה את האדם מעושי וניצול ומצילה אותו מן הבטלה שהיא "אם כל חטאת". העבודה היא הנותנת תוכן לחייו של האדם; הדברים שבין אדם לחברו כלולים במילה "גמילות חסדים". "החברה האנושית לא תוכל להתקיים, אם האנשים לא יעזרו איש לרעהו וידאגו רק לטובת עצמם." ("דברנו", אדר תרצ"ט).

אחד התלמידים כתב שיר מחורז על בית מגוריו:

שניים חדרים בבית / וגוזזטרה ישנה בצד / מול חלון צומח זית / מחורשת עצים שרד. רהיטים רבים אין לנו /
אך המעט באורח זורח / כל זה בא מחלוננו / שכל צמח בו צומח. הנה בר-יורה מגיח / מולו קקטוס קוצני /
מבשר הסתיו פורח / גם "נחש" פה דוקרני. שמש ממזרח כי תעל / לצמחים קרנה תשלח / אור תזרה על פני
כל שעל / וכולנו בה נשמח ("דברנו", אדר תרצ"ט).

התלמידים כתבו חיבורים על אישים מן היישוב העברי, על מפעלים חשובים ועל המאורעות בארץ.⁴¹ על אבינועם ילין כתב אחד התלמידים: "איש גדול נפל בימינו מכדורי מרצחים. חכם, צעיר, כשמו כן הוא, נעים וחביב על הבריות. [...] חבל לעם ישראל על האבדה." תלמידה אחרת חיברה שיר קצר: "ביום הזה אבד איש תם / איש המדע, אהוב העם / איש חכם, עובד, עמל / אך כגמולו הוא לא קיבל. / בידי מרצחים אבינועם נפל. / חבל!" ("דברנו", כסלו תרצ"ח).

אחת התלמידות התלבטה בחיבורה "האם מותר לי כאן לשמוח בשעה שאי שם נהרג אחד מבני עמנו היקרים וקרוביו מבכים אותו? האם אינני חוטאת בזה כלפי אותו אדם?" ולבסוף הגיעה למסקנה כי "מותר לנו לשמוח ולהמשיך את חיינו כמקודם, כי עמנו רוצה לבנות לו מולדת ובהפסקת החיים הרגילים אי אפשר להקים אותה." ("דברנו", טבת תרצ"ח). תלמידה אחרת כתבה שיר על נפילתם של החמישה אשר לזכרם הוקם קיבוץ "מעלה החמישה":⁴²

בהרי יהודה / בדרך לעבודה / בין הרים וסלעים / נפלו החמישה.
לנטוע עצים / לסלול כבישים / הייתה שאיפתם / ומשאת נפשם.
וביום האחרון / זה יום האסון / היו לקדושים / חמישה הצעירים.
מפעלים יהיה לעד / שמם יישאר לעולמי עד / לזכרם תקום נקודה חדשה / גבעת החמישה.
("דברנו", טבת תרצ"ח)

ביום פטירתה של הנרייטה סולד⁴³ יוחד השיעור האחרון לשיחה על חייה. תלמיד כיתה ה כתב בחיבורו פרטים רבים על פועלה, וחתם את חיבורו במילים: "רבות וגדולות פעלה הנרייטה סולד למען העם העברי ושמה ייזכר לדורי

41 מאורעות תרצ"ו - 1936 תרצ"ט 1939, החרפת המאבק עם ממשלת בריטניה ומלחמת העולם השנייה.

42 על מעלה החמישה ראו: בן חיים, 1996.

43 על הנרייטה סולד (תרכ"א 1860 - תש"ה 1945), פעילת ציבור ומחנכת שהקדישה את חייה ופועלה לרעיון הציוני ולעם היהודי, ממקימי ארגון "הרסה" וממובילי עליית הנוער, ראו: חבס, 1960.

דורות בין גדולי האומה." תלמיד אחר תיאר את אשר חש כאשר קרא בבוקר בעיתון מודעת אבל על מותה: "קמתי והלכתי לבית הספר, ובליבי מקננת מרה שחורה על אבדן האישה היקרה." ("דברנו", שבועות תש"ה).
 לכבוד פתיחתו של הנמל העברי הראשון בתל אביב בשנת תרצ"ח (1938),⁴⁴ בתוך מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט (1936-1939) ו"המרד הערבי" כתב התלמיד שמואל קופמן שיר:

כוס אבל וצער שתינו / אך כל התייאש! / בתל אביב נמל בנינו / את הים קום ורש!
 נמלנו תפארת לנו / בו נגיל נשמח כולנו. / פתח המזרח את שעריך / ויבואו כם בניך.
 בכל העונות / באות ספינות / מארצות שונות / וכבר פרקו מהן אלפי טונות.
 עתה אסיים את השיר: / דור ספני חיל נכשיר. / יציב וקיים / הרעיון הנועז: כיבוש הים!
 ("דברנו", כסלו תרצ"ח).

מקהלה ותזמורת: מקהלת הילדים ותזמורת המפוחיות והחלילים של בית החינוך ארלוזורוב זכו להצלחה רבה. המקהלה והתזמורת השתתפו בקביעות בתוכנית "פינת הנוער" אשר שודרה ברדיו הארץ-ישראלי, ייצגו את בית החינוך בחגיגות פומביות, ונענו לכל בקשה להופיע במוסדות ציבוריים כאלה ואחרים. "ובימות הגשמים, עת סערת המטר סוגרת עלינו ואפלה עוטה את החדרים ובליל ילדים מכל הגילים מצטופף עד אפס מקום באולם-הפרודורו, אז ירונן וינוגן ובייחוד ירוקד בהתלהבות, והמון נלהב בבית מחריש את שאון הסער בחוץ..." (בית החינוך ארלוזורוב, תש"ב). לפנינו כתבה שפורסמה בעיתון החיילים "אי שם" בכ"ח בתמוז תש"ב (1942):

"ביום רביעי הייתה כרגיל "פינת החייל העברי" ברדיו ירושלים. אולם שלא כרגיל הייתה זו פינה יקרה. בפינה השתתפה מקהלת ילדים ותזמורת מבית החינוך בירושלים, אשר שרה שירי ילדים המושרים בפי ילדינו. כל החיילים שישבו בקנטין באותה שעה צררה אותם הרוח הטובה והגעגועים לילד. כולנו שרנו בהמיית לב רבה עם הילדים. רישומה של "פינה" זו היה רב וחשוב."

ספרייה: הספרייה לילדים ולמורים בבית החינוך ארלוזורוב הוקמה בדי עמל. בשנת הלימודים תש"ה (1945) היו בה כשלוש מאות ספרים, והיא הלכה וגדלה משבוע לשבוע (בית החינוך ארלוזורוב, תש"ה). כיתות א-ג וגם כיתה ח קיבלו בהשאלה ספרים מן הספרייה הכללית לספריות הכיתתיות למשך שנת הלימודים, שאר התלמידים החליפו ספרים בספרייה הכללית. החלפת הספרים נעשתה בידי הספרן בסיועם של חברי ועדת הספרייה. תלמידים אשר החליפו ספרים בקביעות ושמרו על ניקיון הספרים כונו "קוראים מתמידים" ונהנו מיתרון - החלפת ספרים פעמיים בשבוע ("דברנו", אדר תרצ"ט).

ה. תנועות נוער⁴⁵

יעקב ניב (הלפרין) דגל בשיטת התיאום החלקי בין בתי הספר לתנועות הנוער, והתווה קווים מעשיים לסיוע בית הספר לתנועות הנוער, ולתיאום בין הלימוד לבין החינוך להתיישבות. לדבריו, יש צורך בחופש של יוזמה, פעולה ומשחק, והמורה, שתביעותיו מרובות, לא יספק לילדים את אשר ייתן להם המדריך. תנועת הנוער היא ערך בפני עצמו. מוכרחים לראות את תנועת הנוער כגורם מסייע, אך עם זאת, יש לקבוע את הגיל - מכיתה ו ומעלה, כי עד כיתה ו הילד איננו נזקק עדיין למסגרת המשלימה את בית הספר. כמו כן, יש לבדוק את כושר הפעולה של המדריכים. דרושים מדריכים צעירים, המורים צריכים לעזור אבל לא ליטול את מקום המדריך (דרור, תשנ"ה, עמ' 152-155).

בית החינוך ארלוזורוב, אשר נהג בשיטת התיאום החלקי בין בית החינוך לתנועות הנוער, עודד את תלמידי כיתות ו-ח להשתתף בתנועות הנוער (חוזר פנימי, תרצ"ט, אע"י, תיק 3121). ואכן, התלמידים היו חברים בתנועות הנוער "הכחולות": "הנוער העובד",⁴⁶ "השומר הצעיר" ו"מחנות העולים". במכתב מאת המועצה הפדגוגית של בית החינוך ארלוזורוב מחדש טבת תרצ"ט אל ההורים של תלמידי כיתות ג-ד, מציין משולם הלוי החלטה, האוסרת

44 על נמל תל אביב ראו: שטרן, 1982.

45 על הקשר בין בתי החינוך של זרם העובדים לתנועות הנוער ראו: דרור, תשנ"ד, עמ' 141-160.

46 יובל חלפן (1944-1973), אשר נפל במלחמת יום הכיפורים, בנם של חנה ומשה חלפן, למד בבית חינוך ארלוזורוב והיה חניך בתנועת הנוער העובד והלומד.

על תלמידי כיתות ג-ד להשתייך לארגוני נוער מחוץ לבית החינוך. הטעמים לאיסור הם: לא לתת מקום לפילוג בין הילדים (בגיל כה רך!) עקב התחרות בין הארגונים השונים, ולמנוע אפשרות של הפרעות בעבודתו ובסדר יומו של הילד (מכתב להורים, תרצ"ט, אע"י, תיק 3121).

בשנת תש"ה הוקם בבית החינוך מועדון לתלמידי כיתה ה'. על כך יצא חוץ יושב ראש מועצת התלמידים בחיבורו "תנועות הנוער בבית ספרנו". הוא הסביר כי חילוקי הדעות בבית החינוך ארלוזורוב הם סביב גיל הכניסה לתנועות הנוער. לדעתו, התלמידים יכולים להצטרף לתנועות הנוער החל מכיתה ה', כיוון שהוא אינו סבור שתלמיד שלמד בבית החינוך לילדי עובדים במשך שמונה שנים יוכל לפעול אחר כך, בהגיעו לבגרות, בניגוד גמור לדעות שמורי בית החינוך חפצו להקנות לו.

על חשיבותן של תנועות הנוער בעיני התלמידים אפשר ללמוד מחיבוריהם. אחד התלמידים כתב כי "בתנועות הנוער עוברים על עניינים שבשום עניין ואופן אי אפשר ללומדם בבית הספר או על ידי קריאת ספרים". החניכים לא רק אספו חומר כתוב, קראו ושווחחו עליו בתנועה, אלא גם שיחקו יחדיו ויצאו לטיולים (עלוני "דברנו", טבת תרצ"ח ושבועות תש"ה). בוגר המחזור הראשון הוסיף ואמר כי "האווירה בבית החינוך ארלוזורוב התאימה למה שראיתי בכיתי וכמובן למה שחוויתי בתנועת הנוער מחנות העולים". הוריו השתייכו למפא"י.⁴⁷ אימו הייתה פעילה בארגון אימהות עובדות,⁴⁸ השתתפה כסולנית במקהלת הפועלים, נהגה לצעוד בראש הפגנות אחד במאי והניפה דגל אדום. אביו היה פעיל ב"הגנה", השתתף בעלייה לקרקע של קיבוץ מעלה החמישה, ואף כתב ופרסם כרוז נגד השלטון הבריטי בשנות "הספר הלבן" (1939-1940), (פנחסי וברכוז, 2007).

נסיים פרק זה - "יישום תוכנית הלימודים - לימודים, עבודה וחברה" - בציטוט הכתוב בסעיף "תורה ומצוות", הכלול בחוזר פנימי של בית חינוך ארלוזורוב משנת תרצ"ט. סעיף זה עוסק בעקרונות שמומלץ למחנך ליישם בכיתתו (חוזר פנימי, תרצ"ט = אע"י, תיק 3121):

החדרת ההכרה (על ידי חינוך למעשה, יום יום, ובכיתות הגבוהות גם על ידי שיחות) כי מימוש חזונו לא "בעתיד" הוא ולא בתרועת "הקרב האחרון", כי אם במעשינו ובהתנהגותנו לקרבו, במאמצי יום-יום, בחברה הקרובה, בבית, במחלקה וברחוב.

לא המדרש העיקר אלא המאמץ, הווייתו, השאיפה להגשמה. המיל האחד, המובא דרך גבייה, יקר מסממני הקריאה המרובים בחיבור על קרן הקיימת, ויתור על מקום הישיבה לטובת חבר והתנדבות לניקוי הכיתה מחוץ לתור טובים מדברי התלהבות על חברה מתוקנת.

פעם - פעמיים בשנה לסדר בכל כיתה מפעלים, דוגמת התרומה למעפילים בשנה הקודמת, על יסוד הקרבת נוחיות או תענוגות.

לחנך לראות את הכפר העובד העברי כמקום יחידי להגשמה מרצון וכתא של ממלכת העתיד בהווה. הכפר - מטרה חברתית ישרה של המוסד.

מלבד אמצעי הקשר וההחדרה המתודיים הרגילים, מוטל על המחנך לאמץ קשרי מכתבים שיטתיים עם הכיתות המתאימות בנקודות עבודה שונות, חילופי עיתונים, תמונות, צילומים וכדומה; לעודד ההשתתפות ב"מחנות" העבודה המסותרות על ידי התנועות; להשפיע על תלמידי הכיתות הגבוהות להמשיך לימודים בכיוון חקלאי ועל הווי קבוצות מאורגנות לפעולה משותפת להצטרפות לגופי עבודה.

סיום

בית חינוך העממי (כיתות א-ח) הראשון לילדי עובדים בירושלים על שם חיים ארלוזורוב הוקם בשנת תרצ"ג (1933) בידי הורים ומפלגת פועלי ירושלים. במוסד החינוכי למדו ילדים שהוריהם היו אנשי עמל, פועלים, שכירים מן השורה, אך גם ילדים שהוריהם היו סוחרים או פקידים בכירים במוסדות המנדט או בסוכנות היהודית. המורות והמורים, רובם ככולם בעלי תפיסת עולם ציונית סוציאליסטית ובעלי ניסיון רב בהוראה, לימדו על פי תוכנית

47 על מפלגת פועלי ארץ ישראל (מפא"י) ראו: גולדשטיין, 1982.

48 ארגון אימהות עובדות הוקם בשנת 1934 במטרה לאגד את חברות ההסתדרות העובדות במשק ביתן.

הלימודים של זרם העובדים אשר פורסמה בשנת 1937 בחוברת "קוים" א. שיטות ההוראה היו מבוססות על חמישה עקרונות: שיטת הנושא המרכזי, עבודה עצמית ושיטת מחקר, טיפול אינדיווידואלי בתלמיד, עזרה הדדית, יצירת קשר בין הלימודים העיוניים ובין ענפי המשק והמלאכה שונים. העבודה הגופנית שימשה גם אמצעי חינוכי להכשרה לחיי מעשה. העבודות הגופניות נחלקו לעבודה במטבח, במשק (פינת החי, הגינה) ובחדרי המלאכה, עבודה ביישובי עובדים ועוד. בראש חברת הילדים עמדה מועצת תלמידים שניהלה את חברת הילדים, ועדות כיתה, אגודת בריאות ועוד. המוסד החינוכי קיים טיולים, תערוכות, מסיבות וטקסים בחגים ובמועדים, הסברת ההווה, מקהלה ותזמורת, תיאטרון, עלוני כיתה ועלון בית החינוך ועוד. ההתייחסות אל תנועת הנוער הייתה כאל חינוך משלים. העמדתו של הילד במרכז העשייה החינוכית ויחסים בלתי פורמליים בין המחנך לחניכיו היו מסימני ההיכר הבולטים שתרמו לאווירה המיוחדת בבית החינוך.

נסיים בדבריו של בוגר המחזור הראשון אשר למד בבית החינוך בכיתות ה-ח:

הגעתי לכיתה ה, והנה, נפתחו לי שערי שמייים! כל כך שונה מכל מה שהתנסיתי עד אז... הכול מצא חן בעיניי! התפתחו ונאספו בי אנרגיות חדשות ללימודים, לחברה, לאידיאות שרווחו בין כתלי, והן באו לידי ביטוי בשירים ששרנו, בספרים שקראנו. בגרתי והתפתחתי מאוד. [...] הכול היה שונה בבית החינוך - הכללים, המורים, דרך הלימוד ובעיקר האווירה. הקשרים בין המורים לתלמידים היו על בסיס ידידותי שוויוני יותר. [...] בית החינוך הצטיין בפעילות החברתית, הרעיונית והמוזיקלית שהתקיימה בו. וכל זאת מבלי לפסוח על העיקר - הלימודים לשמם. היו שם מורים דגולים. כולם או רובם שייכים לזרם העובדים. אנשי תנועת העבודה על ערכיה וצבינה המיוחדת. מחשבה רבה הושקעה בכל דבר: שיעורי המלאכה למשל, החגים וכדומה. שם לראשונה נפגשתי בכיתות מעורבות - בנים ובנות יחדיו. במורות, נשים, שהיו כה שונות מתדמית המורה שהכרתי. נראה לי שהן היו יותר רגישות, יותר טיפוליות בשעת הצורך - וזה מצא חן בעיניי מאוד! למדנו. הכנו שיעורים. נבחנו אך באותה עת גם פרחנו! הייתה תחושת החופש, שבאה לידי ביטוי בגישה שאפשר להתפתח ככיוונים שונים. כל הישג הוא ראוי. אלו היו ארבע שנים שהטביעו בי עמוק את חותמן. איני יכול שלא להזכיר את משולם ויעל הלוי - המנהל והמחנכת שבאו אלינו מנהלל עם ניסיון ושם טוב. הם גם היו הוריו של חברי הטוב - יצחק הלוי שהמשיך איתי לבית הספר ב"יגור" ובסופו של דבר נפל במחלקת ה"ה" (פנחסי וברכוז, 2007).

ביבליוגרפיה

מקורות ראשוניים:

א. אע"י = ארכיון עיריית ירושלים:

- הזמנה למסיבה, ת"ש, אע"י, תיק 3121. הזמנה לחגיגת הגמר של מחזור ג של בית החינוך ארלזורוב
חזור פנימי, תרצ"ט, אע"י, תיק 3121. חזור פנימי מספר אחת של בית החינוך ארלזורוב מיום ח' אלול תרצ"ט
מכתב להורים, תרצ"ט, אע"י, תיק 3121. מכתב להורי התלמידים מכיתות ג-ד בדבר האיסור להשתתף בתנועות נוער
מכתבו של בוגר, 1961, אע"י, תיק 3127. מכתבו של בוגר המחזור הראשון של בית החינוך ארלזורוב, מחזור תרצ"ח
(1938), להנהלת בית החינוך
מכתבים לילדי גרמניה, טבת תרצ"ז, אע"י, תיק 3121. קובץ המכיל מכתבים שכתבו תלמידי כיתה ב לילדי גרמניה
פרוטוקול (1932), אע"י, תיק 3137. פרוטוקולים של אספות ההורים ושל ישיבות ועד ההורים בנושא: הקמת בית
חינוך לילדי עובדים בירושלים
קול קורא (1932), אע"י, תיק 3137. קול קורא להרשמה לבית החינוך לילדי עובדים בירושלים
ב. אצ"מ = הארכיון הצינוני המרכזי בירושלים:
מכתב, 1943, אצ"מ, תיק J17/4444. מכתבו של המפקח יעקב ניב (הלפרן) להנהלת בית החינוך ארלזורוב
ישיבת המועצה הפדגוגית (ת"ש), אצ"מ, J17/4444. פרוטוקול ישיבת המועצה הפדגוגית של בית החינוך ארלזורוב

מקורות משניים:

- אביגל, מ' (תשט"ז). זרם העובדים בחינוך, בתוך: ד' קמחי ול"י ריקליס (עורכים), ספר היובל של הסתדרות המורים תרס"ג-תשי"ג (עמ' 157-176). תל אביב: מרכז הסתדרות המורים בישראל
- אדן, ש' (תש"ס). חברות הילדים הראשונות בארץ ישראל ומקורות יניקתן. דור לדור, קבצים לחקר ולתיעוד תולדות החינוך היהודי בישראל ובתפוצות, כרך טז, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, 7-24.
- אלבוים-דרור, ר' (תשמ"ו, תש"ן). החינוך העברי בארץ ישראל, כרכים א-ב, ירושלים: יד בן צבי
- בית החינוך ארלוזורוב (תש"ב). בית החינוך לילדי העובדים על שם ארלוזורוב בירושלים. ירושלים: דפוס אחווה בלום, א' (1994). לשיטת ההוראה בכיתות היסוד (שיטת הנושא המרכזי). תל אביב: המרכז לחינוך
- בן אריה, י' (2011). ירושלים היהודית החדשה בתקופת המנדט הבריטי. כרך ב'. ירושלים: יד יצחק בן צבי, 819-820.
- בן אריה, י' (1979). עיר בראי התקופה: ירושלים החדשה בראשיתה, ירושלים: יד בן צבי, 357-363
- גולדשטיין, י' (2001). אוסישקין - ביוגרפיה. ירושלים: מאגנס
- גולדשטיין, י' ואחרים (1982). הקמת 'מפלגת פועלי ארץ ישראל' וגיבוש דפוס מנהיגות ביישוב היהודי בארץ ישראל. קתדרה, 23, 157-186.
- גטר, מ' (תשל"ח). חיים ארלוזורוב: ביוגרפיה פוליטית. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב - המכון לחקר הציונות, הקיבוץ המאוחד
- דוידסון, מ' (2002). לידתו ויישומו של חוק חינוך ממלכתי, תשי"ג - 1953. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל אביב. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב
- דרור, י' (תשס"ח). כלים שלובים בחינוך הלאומי: הסיפור הציוני. ירושלים: מאגנס, האוניברסיטה העברית
- דרור, י' (2003). ארגון עובדי זרם העובדים (המרכז לחינוך) בתקופת המנדט: תנועה חינוכית וארגון מקצועי ייחודי, בתוך: א' בראלי ונ' קרלינסקי (עורכים) כלכלה וחברה בימי המנדט 1918-1948, (עמ' 583-615) שדה בוקר: אוניברסיטת בן גוריון
- דרור, י' (תשנ"ד). החינוך החברתי-ערכי בזרם העובדים בתקופת המנדט הבריטי (1921-1948): מעבר לחינוך עכשווי. דור לדור, קבצים לחקר ולתיעוד תולדות החינוך היהודי בישראל ובתפוצות, כרך ו. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב
- ויזל, ח' (תשמ"א). משה חלפן ז"ל - עשר שנים למותו, ספרות ילדים ונוער, כרך ז חוברת ה. ירושלים: משרד החינוך והתרבות, 45-6.
- חבס, ב' (1960). הנרייטה סאלד: חייה ואישיותה. תל אביב: מסדה
- כפכפי, א' (1991). מדינה מחפשת עם - ביטול זרם העובדים בחינוך. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד
- לבנה, מ' (1998). עלה והגשם: ספר התנועה המאוחדת. תל אביב: הקיבוץ המאוחד
- לבני, מ' (1990). המאבק שנשכח: איגוד למען תורת הארץ. המחלקה החקלאית 1936-1949. נתניה: דפוס אקספרס
- לנדאו, מ' (תשל"ז). היישוב בתקופת הסער: על כופר היישוב ומגבית ההתגייסות וההצלה. משואה: קובץ שנתי לתודעת השואה והגבורה, תל אביב: משואה-משק תל יצחק, 179-198
- נשר, י' (1954). ארגון הטיול, בתוך: י' לוי וא' בלום (עורכים), מדרוך לכיתה ד (עמ' 341-350) תל אביב: אורים,
- עלון דברנו (תרצ"ז-תרצ"ט, תש"ה). דברנו, עלון תלמידי בית החינוך ארלוזורוב מהשנים: תרצ"ז, כסלו - תרצ"ח; טבת - תרצ"ח; י"א אדר - תרצ"ט; שבועות - תש"ה
- פורת, י' (1978). ממהומות למרידה, התנועה הלאומית הערבית הפלסטינית 1929-1939, תל אביב: עם עובד
- פנחס, ר' וברכוז, מ' (2007). מוני - סיפור חיים: שמעון (גולדמן) דותן, 1923-2006. ירקונה
- רשף, ש' (תש"ם). מקורותיה ותולדותיה של תנועה חינוכית: זרם העובדים בחינוך בשנים תרפ"א-תרצ"ט. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, הקיבוץ המאוחד
- רשף, ש' ודרור, י' (תשנ"ט). החינוך העברי בימי הבית הלאומי 1919-1948. ירושלים: מוסד ביאליק
- שטרן, ש' (1982). נמל תל אביב - אפיזודה בתולדות היישוב. קתדרה - לתולדות ארץ ישראל ויישובה, 25. ירושלים.
- 113-134.
- שפירא, א' (2003). יהודים חדשים יהודים ישנים, תל אביב: עם עובד
- תדהר, ד' (תש"ז-תשל"א). אנציקלופדיה לחלוצי היישוב ובניו: דמויות ותמונות. תל אביב: ספריית ראשונים